

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ПРИКАРПАТТІ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХХ – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.**

Виконав (-ла): студент (-ка) 4 курсу,
групи ІА-41
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Кіянко Олег Васильович

Керівник:
Старший викладач
Кочкін Ігор Тарасович

Рецензент:

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Археологічні дослідження кам'яного періоду.....	7
Розділ 2. Археологічні дослідження енеоліту, бронзового віку та раннього залізного віку.....	20
Розділ 3. Археологічні дослідження ранньослов'янського та давньоруського періоду.....	37
Висновки.....	60
Список використаної літератури.....	66

ВСТУП

Археологічні дослідження є одним із найважливіших джерел вивчення давньої історії людства. Саме археологія дозволяє відтворити особливості розвитку суспільства у ті періоди, щодо яких письмові джерела або відсутні, або є надзвичайно обмеженими. Особливого значення археологічні пам'ятки набувають для дослідження території Прикарпаття, яке впродовж багатьох тисячоліть залишалося важливим регіоном заселення та культурних контактів.

Північно-Східне Прикарпаття є одним із регіонів України, де зосереджена значна кількість археологічних пам'яток різних історичних епох — від кам'яного віку до періоду Київської Русі. Саме ця територія була важливим осередком формування давніх культур, розвитку господарства, ремесел та міжкультурних зв'язків.

У другій половині ХХ – першій чверті ХХІ століття археологічні дослідження у цьому регіоні значно активізувалися. Було відкрито нові поселення, могильники, городища та окремі археологічні комплекси, які дали можливість суттєво розширити знання про давнє населення Прикарпаття.

Актуальність теми бакалаврської роботи зумовлена необхідністю комплексного аналізу археологічних досліджень Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – першій чверті ХХІ століття. Незважаючи на значну кількість наукових праць, результати археологічних розкопок часто залишаються розпорошеними у спеціалізованих виданнях, звітах експедицій та окремих публікаціях.

Тому узагальнення результатів досліджень різних історичних періодів дозволяє краще зрозуміти особливості історичного розвитку регіону та визначити основні напрями археологічного вивчення Прикарпаття.

Крім того, актуальність теми визначається і тим, що археологічна спадщина Північно-Східного Прикарпаття є важливою складовою історико-культурної спадщини України. Сучасні процеси урбанізації, господарського освоєння територій та природні чинники нерідко призводять до руйнування пам'яток

археології, тому їх дослідження, систематизація та збереження мають важливе наукове й культурне значення.

Об'єктом дослідження є археологічні пам'ятки Північно-Східного Прикарпаття різних історичних епох.

Предметом дослідження виступають археологічні дослідження, проведені на території Північно-Східного Прикарпаття у другій половині XX – першій чверті XXI століття, а також їх результати та значення для вивчення давньої історії регіону.

Метою бакалаврської роботи є комплексний аналіз археологічних досліджень Північно-Східного Прикарпаття у другій половині XX – першій чверті XXI століття та визначення їх ролі у вивченні історичного розвитку регіону від кам'яного віку до давньоруського часу.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- проаналізувати стан наукового дослідження археологічних пам'яток Північно-Східного Прикарпаття;
- охарактеризувати основні археологічні дослідження кам'яного періоду;
- дослідити результати археологічного вивчення пам'яток енеоліту, бронзового віку та раннього залізного віку;
- визначити особливості археологічних досліджень ранньослов'янського та давньоруського періоду;
- проаналізувати діяльність археологічних експедицій та окремих дослідників, які працювали на території регіону;
- узагальнити значення археологічних досліджень для реконструкції історичного розвитку Північно-Східного Прикарпаття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XX – першу чверть XXI століття, тобто період найбільш активного археологічного вивчення Північно-Східного Прикарпаття. Водночас у роботі розглядаються пам'ятки значно ширшого історичного періоду — від кам'яного віку до доби Київської Русі, оскільки саме вони становлять основний предмет археологічних досліджень регіону.

Географічні межі роботи охоплюють територію Північно-Східного Прикарпаття, до якої належать землі сучасного Прикарпатського регіону, передусім території Івано-Франківської області та прилеглих районів, де були виявлені та досліджені археологічні пам'ятки різних історичних епох.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-історичні методи. У процесі написання роботи використовувалися принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. Принцип історизму дав можливість розглядати археологічні дослідження у контексті історичних умов їх проведення та розвитку археологічної науки. Принцип об'єктивності дозволив комплексно проаналізувати наукові результати археологічних досліджень без однобічних оцінок.

Серед загальнонаукових методів застосовувалися аналіз, синтез, узагальнення та порівняння. Метод аналізу використовувався для опрацювання наукової літератури, археологічних звітів та результатів досліджень окремих пам'яток. Метод синтезу дозволив об'єднати отримані дані у цілісне уявлення про археологічне вивчення регіону.

Історико-порівняльний метод використовувався для зіставлення результатів досліджень різних історичних періодів та окремих археологічних культур. Хронологічний метод дав можливість простежити розвиток археологічних досліджень у часовій послідовності. Також застосовувався описовий метод, який використовувався для характеристики археологічних пам'яток, діяльності експедицій та наукових відкриттів.

Наукова новизна роботи полягає у спробі комплексного узагальнення археологічних досліджень Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – першій чверті ХХІ століття з урахуванням різних історичних періодів та сучасного стану археологічного вивчення регіону.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані під час вивчення археології України, історії Прикарпаття, підготовки лекцій, семінарських занять, студентських досліджень та краєзнавчої роботи.

Структура бакалаврської роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАМ'ЯНОГО ВІКУ

Північно-східне Прикарпаття — один із найбільш перспективних регіонів для вивчення кам'яного віку в Україні, оскільки тут поєднуються природні умови передгір'я Карпат, річкові долини Дністра та його приток, а також виходи сировини для виготовлення знарядь. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. дослідження цього регіону набули системного характеру та перейшли від етапу випадкових відкриттів до планомірних археологічних розвідок і стаціонарних розкопок.

Якщо подивитися на те, як формувалася історіографія цієї проблеми, то вона, по суті, виростала поступово в межах двох великих традицій — радянської та пострадянської археологічної школи. І тут важливо не стільки саме “поділ на етапи”, скільки те, що наукова інтерпретація довгий час трималася на кількох сильних центрах. Насамперед це Львів, Київ та Івано-Франківськ. Саме там концентрувалися основні дослідницькі групи, там же накопичувався матеріал і вироблялися підходи до його пояснення.

З часом стало помітно, що археологія кам'яного віку вже не може залишатися в межах тільки класичного опису знахідок. Почали з'являтися інші методи, і це суттєво змінило якість досліджень. У роботу поступово входять геоморфологія, палеогеографія, трасологічний аналіз, а також методи радіометричного датування. І хоча спочатку це виглядало як додаткові інструменти, на практиці вони сильно вплинули на результати — насамперед дозволили уточнити хронологію стоянок і краще зрозуміти їхню структуру.

У другій половині ХХ століття в науковому середовищі закріплюється уявлення про те, що заселення Північно-Східного Прикарпаття не було епізодичним. Навпаки, формується ідея його відносної безперервності — від пізнього палеоліту аж до неоліту. Спочатку це була радше робоча гіпотеза, але з кожною новою знахідкою вона ставала більш переконливою. А вже ближче до початку ХХІ століття акцент у дослідженнях трохи зміщується: дослідників

починає цікавити не лише “коли” з’являються пам’ятки, а й “як” люди пристосовувалися до змін клімату, середовища та ресурсів.

Якщо говорити про сам розвиток археології кам’яного віку в регіоні, то найбільш інтенсивний етап припадає на другу половину XX — початок XXI століття. Саме тоді дослідження стають системними. Це вже не поодинокі виїзди, а тривала робота з чіткою логікою: розвідки, фіксація, розкопки, узагальнення. У цей час відкривається багато нових пам’яток, і паралельно поступово вдосконалюється сама методика польових досліджень. У результаті джерельна база зростає настільки, що дозволяє говорити про більш-менш цілісну картину найдавнішого заселення регіону.

Післявоєнні десятиліття, особливо 1950–1960-ті роки, можна вважати часом, коли цей напрям тільки починав оформлюватися як окрема наукова сфера. Дослідники тоді працювали дуже “польово” — багато розвідок, багато маршрутів, обстеження територій. Основна увага була прикута до річкових систем, і це не випадково. Дністер, Прут та їхні притоки розглядалися як природні коридори, вздовж яких найчастіше й концентрувалися сліди давнього життя.

Роботи того часу мали переважно пошуковий характер. Але саме вони дали перші системні результати. Завдяки цим експедиціям стало зрозуміло, що людина з’являється тут дуже рано — ще в пізньому палеоліті. І, можливо, навіть раніше, хоча ці припущення потребували подальшого підтвердження і перевірки новими матеріалами.

Археологічні комплекси найдавніших стоянок представлені, як правило, виробами з кременю. Це різні за формою та функцією знаряддя — пластини, відщепи, скребачки, різці. На перший погляд вони можуть здаватися простими, але насправді добре показують рівень адаптації людини до умов плейстоцену. Це була технологія, яка дозволяла виживати в досить складному природному середовищі.

Загалом із цих матеріалів вимальовується досить зрозуміла картина: населення вело мисливсько-збиральницький спосіб життя. Він не був

стабільним у сучасному сенсі, скоріше навпаки — залежав від сезонів, міграцій тварин і доступності ресурсів. Через це люди постійно переміщувалися, використовуючи різні природні зони.

Дуже важливим моментом цього етапу стало те, що в археологічну практику почали активно входити стратиграфічні методи. І хоча сьогодні це здається базовим інструментом, тоді це був суттєвий крок уперед. Завдяки стратиграфії стало можливим точніше розділяти культурні шари, розуміти їхню послідовність і відповідно — більш коректно датувати знайдені матеріали. Саме це поступово перевело дослідження з рівня загальних спостережень на рівень більш точної наукової реконструкції.

Після Другої світової війни археологічні дослідження в західноукраїнських регіонах набули системного характеру. Після завершення Другої світової війни археологічні дослідження на території Галицького Прикарпаття відновилися лише в 50-х роках ХХ століття. У цій роботі брали участь археологічні центри Львова та Ленінграда. Зокрема, у період з 1953 по 1957 роки експедиція Ермітажу під керівництвом Г. Смирнової спільно з Інститутом суспільних наук та Львівським державним університетом, очолюваним К. Чернишом, проводила дослідження багат шарових археологічних пам'яток у селі Городниця Городенківського району. Пам'ятки охоплювали період від епохи бронзи до слов'яно-руської доби. Результати цих досліджень надали Городницькому археологічному комплексу визнання на загальноєвропейському рівні [40, с. 37].

Вивченням пам'яток кам'яного віку займалися співробітники Інституту археології Академії наук УРСР, а також науковці Львівського історичного музею та інших наукових установ. Особливу увагу приділяли пошуку палеолітичних і мезолітичних стоянок у долинах Дністра та його приток, оскільки саме ці території були сприятливими для проживання первісних людей.

У другій половині ХХ століття археологи значно активізували польові дослідження на території сучасних Івано-Франківської та частково Львівської

областей. Було відкрито й досліджено низку стоянок пізнього палеоліту та мезоліту, що дозволило простежити процес заселення регіону в добу кам'яного віку. Особливе значення мали розкопки поблизу річкових терас, де найчастіше траплялися крем'яні знаряддя праці, залишки жител та господарської діяльності давнього населення.

Важливу роль у розвитку досліджень відіграли археологи Ярослав Пастернак, Юрій Захарук, Ігор Свєшніков, Леонід Мацькевий та інші науковці, які займалися систематизацією археологічних матеріалів та вивченням пам'яток кам'яного віку Карпатського регіону. Їхні праці дозволили визначити основні етапи заселення Північно-Східного Прикарпаття та особливості розвитку первісних культур цього регіону.

У 1970–1980-х роках дослідження стали більш комплексними. Археологи почали активно використовувати дані геології, палеонтології, антропології та природничих наук. Це дозволило точніше визначати вік пам'яток та реконструювати природні умови життя первісної людини. Значну увагу приділяли вивченню крем'яного інвентарю, технологій обробки каменю та способу життя населення доби палеоліту й мезоліту. У 1985–1986 роках львівський археолог Л. Мацькевий здійснював розкопки мезолітичних пам'яток у селі Старуня, а археологи О. Конопля та Б. Василенко досліджували пам'ятки в селі Хом'яківка. Пізніше О. М. Адаменко зафіксував культурний шар доби пізнього палеоліту в Подністров'ї, у печерному утворі Назаренкове I (Чортовець), розташованому неподалік села Назаренкове в Івано-Франківській області [24, с. 90].

Окрім стаціонарних розкопок, на Прикарпатті в цей період проводилися масштабні розвідкові роботи представниками археологічних центрів Львова, Києва та Івано-Франківська. Зокрема, у цих дослідженнях брали участь такі вчені, як П. Арсенич, Д. Козак, М. Приходнюк, Л. Вакуленко, Ю. Малєєв, Л. Мацькевий, М. Клапчук, Б. Василенко та В. Петегерич [40, с. 37]. Продовжується також і активне дослідження печерних комплексів.

Так, ще в 1951 та 1968 роках Дністерська експедиція Академії наук України проводила дослідження печери Баламутівка I (Гончарова Земля), розташованої в Чернівецькій області. У 1966 році обстеженням цієї ж печери займався А. А. Формозов. На стінах і стелі утвору були зафіксовані зображення, виконані чорним фарбником. О. П. Черниш датував ці рисунки добою мезоліту, відзначаючи, що висновки А. А. Формозова, який не вважав їх пам'ятками первісної епохи, не є достатньо аргументованими. У 1992 році під час досліджень Прикарпатської експедиції Інституту суспільних наук Академії наук України зображення у згаданій печері не були виявлені, що, ймовірно, пов'язано з руйнацією стін та стелі порожнини. В околицях грота Манява I (Блаженний Камінь) поблизу села Манява в Івано-Франківській області у 1977 та 1979 роках були зібрані окремі артефакти доби мезоліту. Ці матеріали частково доповнили інформацію про використання печер у регіоні в даний історичний період [24, с. 91].

У 1970–1980-х роках археологічні дослідження в північно-східному Прикарпатті значно активізувалися та набули планомірного характеру. Саме в цей період було відкрито й частково досліджено низку ключових пам'яток кам'яного віку, які стали базовими для реконструкції давньої історії регіону. Розширюється географія досліджень, особлива увага приділяється терасам Дністра та його приток, а також передгірським зонам Карпат. Важливою тенденцією стає систематизація археологічних матеріалів і розробка типології крем'яних виробів, що дозволило виділяти локальні варіанти індустрій і порівнювати їх із сусідніми територіями Центральної та Східної Європи. У цей час активно розвиваються уявлення про культурну різноманітність пізньопалеолітичних спільнот, а також про поступову зміну технологій обробки каменю — від мустьєрських традицій до більш складних пластинчастих індустрій.

З 1981 року на Прикарпатті працював Б. Томенчук як представник новоствореного Івано-Франківського археологічного центру. У період із 1981 до 1984 року він провів масштабні дослідження Олешківського городища на

річці Прут. У 1987–1991 роках під його керівництвом відбулися значні розкопки на Буківнянському городищі на Дністрі [38, с. 174-216]. У 80-х роках ХХ століття розпочався новий етап вивчення печерно-скельних об'єктів регіону, який прийшов на зміну окремим короткочасним дослідженням. Цей етап характеризувався багаторічними комплексними інтердисциплінарними розвідками та систематичними стаціонарними розкопками.

У 1980–1990-х роках відбувається перехід від накопичення матеріалу до його наукового узагальнення. Археологічні дослідження все більше орієнтуються на інтерпретацію культурних процесів у ширшому історико-географічному контексті. Формується концепція культурно-історичних спільнот, яка дозволила розглядати пам'ятки не як ізольовані явища, а як частину складних міграційних і культурних процесів.

У цей період утверджується думка про те, що північно-східне Прикарпаття було не периферійною територією, а важливою контактною зоною між різними культурними традиціями Європи. Поглиблюється аналіз палеогеографічних умов, що дозволяє реконструювати зміни ландшафтів, клімату та ресурсної бази, які безпосередньо впливали на стратегії виживання давніх спільнот. Застосування природничих методів поступово стає невід'ємною частиною археологічних досліджень, що підвищує точність хронологічних і культурних реконструкцій.

Після здобуття Україною незалежності археологічні дослідження Північно-Східного Прикарпаття продовжилися вже в нових наукових умовах. Розширилася міжнародна співпраця українських археологів із польськими, словацькими та іншими європейськими дослідниками. Особливу увагу слід звернути на роботу експедицій Інституту суспільних наук АН України (з 1993 року – Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України), які активно співпрацювали з фахівцями інших установ. У 1987–1993 роках було здійснено стаціонарні розкопки в печерно-скельному ансамблі Прийма I на Львівщині, де на другому ярусі знайдено мисливські табори епохи пізнього палеоліту та мезоліту.

З 1993 по 2004 роки на п'ятому ярусі в гроті вивчався зимовий тимчасовий табір мисливців раннього палеоліту. Крім цього, у період 1993–2002 років проводилися розкопки в навісі Прийма VII, де було знайдено майстерню з обробки тваринних кісток доби мезоліту, а також у 1994–2004 роках досліджували пам'ятки Львів VII, серед яких виявлено три пізньопалеолітичні й один мезолітичний мисливські табори.

Додатково здійснювали шурфування пізньопалеолітичного поселення в печері Одаїв XI на Івано-Франківщині (1992–1993), а також вивчали мезолітичні пам'ятки у навісах Підгородці IV (1998) і печері Брюховичі XIБ на Львівщині (2002–2003). Завдяки цим польовим і камеральним дослідженням значно розширилася джерелознавча база. Це дозволило зробити перші узагальнення щодо характеру розселення та побуту давніх мешканців регіону, які використовували печерно-скельні утвори в епоху палеоліту та мезоліту [24, с. 91].

У ході проведених досліджень увага була зосереджена не лише на об'єктах матеріальної та духовної культури, але й на господарських і житлових спорудах, елементах природного середовища тощо. Аналіз сутності цих об'єктів і їх взаємозв'язків здійснювався комплексно та міждисциплінарно, із залученням фахівців із гуманітарних, природничих і технічних наук. До науково-дослідної роботи активно долучалися експерти під час як польових, так і камеральних етапів експедиційних досліджень.

Особливий акцент було зроблено на питаннях ландшафтознавства, які розробляв В. П. Матвіїв із Львівського національного університету імені Івана Франка. Аналіз викопної флори та рослинності провели Г. О. Пашкевич (Інститут археології НАН України) та М. С. Комар (Інститут геологічних наук НАН України).

Геоморфологічні дослідження виконували такі науковці, як О. М. Адаменко (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу), А. Л. Александровський (Інститут географії АН СРСР), М. С. Демедюк (Національний університет "Львівська політехніка"), О. В. Захарчук, Р. М.

Гнатюк і Л. В. Ковальська (Львівський національний університет ім. Івана Франка).

Археомагнітні дослідження провели К. М. Бондар, І. В. Вершило та О. М. Кожан із Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а остеологічний аналіз залишків здійснили І. Г. Підоплічко (Інститут зоології НАН України), Є. І. Данілова, К. А. Татаринів (Український лісотехнічний університет), А. І. Найда (Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького), О. К. Мазур (Інститут народознавства НАН України), І. Т. Кочкін (Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника), О. В. Стасик (Інститут біології клітин НАН України) та О. В. Филипчук (Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України) [24 , с. 91].

Питаннями палеоекономіки займався В. В. Гуменюк з Інституту землеробства й тваринництва західного регіону, тоді як методики абсолютного датування застосовувала Гронінгенська лабораторія та М.М. Ковалюх із Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України. До археолого-спелеологічних і фізико-географічних досліджень долучилися І.М. Гуньовський і В.С. Артюх (Львівський національний університет ім. Івана Франка). Значним досягненням став мінералого-петрографічний аналіз кам'яних виробів, здійснений такими дослідниками, як М.Д. Петруняк, Н.Х. Білоус (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу), Є.П. Рибачок, В.О. Хмелєвський (Львівський національний університет ім. Івана Франка), М.Б. Рипун, Р.М. Смішко та Р.В. Ігнатенко (Інститут геології та геохімії горючих копалин НАН України).

Також активно вивчалися екологічні аспекти, які очолювали Г. І. Панахид (Інститут екології Карпат НАН України) і В.М. Стецюк (екологічна експедиція "Дністер") [24 , с. 91]. Консультації з етнології були отримані від Г. Й. Гориня (Інститут народознавства НАН України) [25, с. 4]. Завдяки таким комплексним міждисциплінарним дослідженням, проведеним із застосуванням сучасних методик, вдалося здобути значущі свідчення про аспекти життя та побуту

давніх спільнот. Це дозволило отримати принципово нову інформацію про взаємозв'язок людини з природним середовищем, яке її оточувало.

На початку XXI століття археологічне вивчення пам'яток кам'яного віку на території Прикарпаття набуло нового розвитку. Якщо раніше основна увага приділялася переважно відкриттю стоянок та опису знайдених предметів, то сучасні дослідження стали значно ширшими за змістом. Археологи почали більше уваги звертати на умови проживання давнього населення, зміни природного середовища та особливості господарської діяльності людей кам'яного віку.

Дослідницькі роботи проводилися у різних районах Прикарпаття, насамперед поблизу великих річок та їхніх приток. Найбільший інтерес викликали території біля Дністра, Прута і Бистриці, оскільки саме поблизу водойм люди селилися ще у палеолітичну добу. Під час експедицій археологи знаходили крем'яні знаряддя, уламки каменю після обробки, залишки вогнищ та кістки тварин. Подібні матеріали давали можливість визначити характер занять населення, рівень розвитку мисливства та особливості побуту первісних спільнот.

Придністер'я – одна з найбагатших палеолітичних зон стародавньої ойкумени. Сприятливий вплив на раннє заселення цієї території та тривале перебування людей у цьому регіоні мали вигідні палеоекологічні умови. До них належали клімат перигляціальної зони, сегментований рельєф лісостепової провінції, розгалужена мережа річок і струмків, а також природні виходи високоякісної кременевої сировини.

Регіон розташований неподалік Карпатських гір, які за часів палеоліту виконували функцію важливого природного бар'єра між осередками розвитку й поширення давніх культур Центральної та Східної Європи. Ця територія стала осередком збереження багатьох елементів традиційних форм господарської діяльності. Водночас тут відбувались складні міграційні процеси та культурні взаємодії, що знайшло своє відображення в історії первісного населення, а також у матеріальній і духовній культурі його представників.

Розпочаті у 1920-х роках дослідження палеолітичних пам'яток Галицького Придністер'я стали важливим внеском у пізнання історії цього регіону. Початок систематичного вивчення пов'язаний із діяльністю видатного геолога та археолога Юрія Полянського, який відкрив і дослідив кілька верхньопалеолітичних пам'яток, таких як Маринопіль I-III, Ганусівка, Рожнів. У 1960-1980-х роках у цьому регіоні активно працював Михайло Клапчук. Пізніше, в останній чверті ХХ століття, палеолітичними дослідженнями займалися Леонід Мацкевий і Лариса Кулаковська [50].

На сьогодні в межах цього регіону відомо понад двадцять палеолітичних місцезнаходжень. Проте їхнє наукове значення різниться через специфіку джерелознавчих даних. Переважна більшість складається з матеріалів підйомного характеру або таких, достовірність яких викликає сумніви. Однак є й кілька стратифікованих стоянок зі значними колекціями крем'яних виробів. Проведені систематичні розкопки дозволили детально вивчити окремі пам'ятки, серед яких Галич I, Єзупіль та Межигірці I. Ця стаття присвячується аналізу матеріалів польових досліджень верхньопалеолітичної стоянки Галич I в Івано-Франківській області. Дослідження проводилися спільною українсько-польською експедицією під керівництвом Олександра Ситника (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів) та Кшиштофа Цирека (Інститут археології Торунського університету імені Миколая Коперніка, Польща).

Дослідження проводилися за допомогою комплексного підходу, що передбачав участь спеціалістів з різних галузей природничих наук. Зокрема, варто відзначити результативну польову роботу експертів з вивчення четвертинного періоду: Андрія Богуцького (Львівський національний університет імені І. Франка), Володимира Шелкопляса (Інститут геологічних наук НАН України, Київ), Марії Ланчонт, Юзефа Войтановича (Університет Марії Кюрі-Склодовської, Люблін) і Терези Мадейської (Інститут геологічних наук ПАН, Варшава). Важливий внесок у дослідження також зробили геофізик Ю. Навроцькі (Варшава), геоморфолог Андрій Яцишин, малаколог Роман

Дмитрук (Львівський національний університет імені І. Франка) і палеонтологи Адам Надаховські, Гжегож Ліпецкі та Петро Войтал (Інститут систематики та еволюції тварин ПАН, Краків), а також інші фахівці [50].

Дослідження палеолітичних пам'яток Галицького Подністров'я займають важливе місце у вивченні найдавнішої історії Північно-Східного Прикарпаття. Особливу роль у цьому процесі відіграв львівський археолог Олександр Сергійович Ситник, який упродовж багатьох років здійснював систематичні польові дослідження палеолітичних стоянок у долині Дністра та на прилеглих територіях. Завдяки його роботам було відкрито й введено до наукового обігу значну кількість археологічних матеріалів, що дозволили суттєво розширити уявлення про заселення Передкарпаття у добу палеоліту.

Однією з найбільш важливих пам'яток, досліджених О. С. Ситником, стала палеолітична стоянка Галич II. У ході археологічних розкопок тут було виявлено значний комплекс крем'яних виробів, що належать до пізньопалеолітичного часу. Матеріали стоянки представлені нуклеусами, пластинами, відщепами, різцями, скребками та іншими знаряддями праці, виготовленими переважно з місцевої крем'яної сировини. Дослідник приділяв особливу увагу техніці розщеплення каменю, морфологічним особливостям інвентарю та характеру вторинної обробки виробів, що дозволило провести детальний техніко-типологічний аналіз матеріалів.

На основі проведених досліджень О. С. Ситник встановив, що індустрія стоянки Галич II має виразні риси пластинчастої техніки розколювання кременю. Для пам'ятки характерне використання призматичних та аморфних нуклеусів, з яких отримували видовжені пластини та пластинчасті сколи. Значна частина знарядь виготовлялася саме на пластинах, що є характерною ознакою пізньопалеолітичних індустрій.

Серед інструментів переважають скребки різних типів, різці та ретушовані пластини, які використовувалися для обробки шкіри, дерева та кістки. Виявлені артефакти свідчать про достатньо високий рівень розвитку технічних навичок первісного населення.

Важливим аспектом досліджень О. С. Ситника стало також визначення культурно-хронологічного положення стоянки. Науковець відзначав подібність окремих категорій крем'яного інвентарю Галича II до матеріалів інших пізньопалеолітичних пам'яток Подністров'я та Центрально-Східної Європи. Це дозволило розглядати стоянку як частину ширшого культурного середовища, пов'язаного з мисливськими колективами фінального палеоліту. Дослідження пам'ятки дали змогу простежити особливості адаптації давнього населення до природних умов долини Дністра та реконструювати окремі аспекти господарської діяльності первісних спільнот [32, с. 47].

Однією з ключових його наукових праць є стаття «Палеолітична стоянка Галич II: проблеми стратиграфії та хронології» [31], у якій дослідник комплексно проаналізував матеріали стоянки Галич II та звернув особливу увагу на питання формування культурного шару, стратиграфії й датування пам'ятки. Автор детально розглянув геологічну будову стоянки, особливості залягання археологічних матеріалів та умови їх збереження, що дозволило уточнити хронологічне положення пам'ятки в системі палеолітичних культур регіону.

У статті О. С. Ситник наголошує, що стоянка Галич II є важливим джерелом для вивчення процесів заселення території Прикарпаття у пізньому палеоліті. Значну увагу дослідник приділив техніко-типологічному аналізу крем'яного інвентарю, зокрема характеристиці нуклеусів, пластин, відщепів, скребачок і різців. Аналіз матеріалів дозволив автору простежити особливості техніки обробки кременю та виявити риси, характерні для пізньопалеолітичних індустрій Подністров'я. Науковець також порівняв матеріали Галича II із пам'ятками сусідніх територій Центральної та Східної Європи, що дало можливість ширше інтерпретувати місце стоянки у культурних процесах доби палеоліту.

Окрему увагу в дослідженні приділено проблемі стратиграфічної цілісності пам'ятки. О. С. Ситник детально проаналізував природні процеси, які могли впливати на переміщення археологічних матеріалів у культурному шарі,

а також обґрунтував необхідність комплексного підходу до вивчення подібних стоянок.

Важливим аспектом статті стало поєднання археологічного аналізу з геоморфологічними та палеогеографічними даними, що дозволило більш об'єктивно реконструювати умови існування давнього населення. Праця дослідника має важливе значення для розвитку сучасної палеолітології, оскільки не лише вводить до наукового обігу нові матеріали, а й демонструє можливості міждисциплінарного підходу у вивченні пам'яток кам'яного віку.

Таким чином, археологічні дослідження Олександра Ситника мали важливе значення для вивчення палеоліту Галицького Подністров'я. Матеріали стоянки Галич II стали цінним джерелом для техніко-типологічного аналізу крем'яного інвентарю та дозволили поглибити знання про розвиток пізньопалеолітичних культур на території Північно-Східного Прикарпаття.

Вагомий внесок у дослідження палеоліту північно-східного Прикарпаття та Карпатського регіону загалом зробила українська археологиня Лариса Кулаковська. Основними напрямками її наукової діяльності стали вивчення раннього, середнього та верхнього палеоліту, проблем стратиграфії та хронології палеолітичних пам'яток, а також дослідження варіабельності середньопалеолітичних індустрій.

Особливу увагу дослідниця приділяла пам'яткам Карпатського регіону, насамперед стоянці Королево, яка є однією з найважливіших палеолітичних пам'яток Центрально-Східної Європи. Науковиця продовжувала опрацювання колекцій цієї стоянки, де представлені матеріали від раннього до верхнього палеоліту та зафіксовано практично всі основні середньопалеолітичні технокомплекси Європи.

Для вивчення північно-східного Прикарпаття особливе значення мали польові дослідження Лариси Кулаковської у Верхньому Подністров'ї. У 1984–1987 роках вона керувала розкопками палеолітичної стоянки Межигірці та проводила археологічні розвідки у прилеглих районах. Ці роботи дозволили суттєво розширити джерельну базу з вивчення верхнього палеоліту регіону та

уточнити особливості заселення території Передкарпаття наприкінці льодовикової епохи. Значну увагу дослідниця приділяла стратиграфічному аналізу культурних шарів, техніко-типологічному вивченню крем'яного інвентарю та реконструкції природного середовища існування давніх мисливських колективів [22].

Важливим напрямом діяльності Л. Кулаковської стало керівництво Дністровською палеолітичною експедицією Інституту археології НАН України, яку вона очолює з 2006 року. У межах цієї експедиції здійснювалися дослідження стоянок Дорошівці III, Вороновиця I, Кормань 9 та Непоротове 7, що мають важливе значення для вивчення палеолітичних культур Подністров'я. У 1997–1999 роках спільно з Олександром Ситником дослідниця керувала розкопками стоянки Молодове V — однієї з найвідоміших пам'яток верхнього палеоліту Східної Європи. Її праці суттєво поглибили уявлення про процеси культурного розвитку та адаптації первісних спільнот у межах Карпатсько-Дністровського регіону.

Серед дослідників кам'яного віку Прикарпаття варто згадати й Михайла Клапчука — археолога та краєзнавця, який зробив помітний внесок у вивчення давньої історії регіону. Його діяльність поєднувала польові археологічні розвідки, збір артефактів та популяризацію археологічної спадщини Прикарпаття. Значення його роботи полягає також у тому, що він належав до покоління дослідників, які формували регіональну археологічну традицію другої половини XX століття. Окремо варто зазначити, що Михайло Клапчук був батьком відомого українського історика й археолога Володимира Клапчука, що підкреслює спадковість наукових традицій у дослідженні історії Карпатського регіону.

Важливу роль у сучасному дослідженні археології Прикарпаття відіграє також львівський археолог Роман Грибович. Його наукові зацікавлення охоплюють проблеми первісної археології, історичної топографії та пам'яткоохоронної діяльності. Праці дослідника сприяють подальшому

вивченню археологічної спадщини західноукраїнського регіону та популяризації результатів археологічних досліджень серед наукової спільноти.

Дослідження кам'яного віку у Північно-Східному Прикарпатті дозволили встановити, що територія регіону була заселена ще в добу пізнього палеоліту. Населення займалося мисливством, збиральництвом і рибальством, а природні умови Карпатського передгір'я створювали сприятливі умови для проживання первісних колективів. Знайдені крем'яні знаряддя праці, скребки, різці та наконечники свідчать про достатньо високий рівень розвитку матеріальної культури населення кам'яного віку.

Часткове вивчення археологічного потенціалу Покутського краю дозволило науковцям дійти висновку, що перше заселення цього регіону відбулося ще в середньому палеоліті (150–40 тисяч років тому). У цей період, який також називають мустьєрською добою, тут почали селитися палеоантропи — неандертальці. У Тлумацькому районі виявлено три археологічні пам'ятки мустьєрського часу. Зокрема, у селі Буківна знайдено два місця з крем'яними виробами, включаючи гостроконечники, виявлені на місцевості Під Зарубом. У селі Олешів, в урочищі Чортория, віднайдено кілька знарядь праці середнього палеоліту.

Пізній палеоліт (40–11 тисяч років до н.е.) став часом активного заселення практично всієї території Покуття. У цей період тут вже проживали представники сучасного антропологічного типу — неоантропи. Життєдіяльність людей у цей час була тісно пов'язана з полюванням, збиральництвом і риболовлю. Основною здобиччю для мисливців слугували мамонти, шерстисті носороги та північні олені, що було зумовлено кліматичними умовами льодовикової епохи [30, с. 174-216].

В околицях села Рошнів Тисменицького району відомо про чотири археологічні стоянки цього періоду. Крім того, стоянки були виявлені поблизу сіл Довге, Стриганці, а також на окраїні Тисмениці в урочищі Могила. Значна кількість пам'яток пізнього палеоліту знайдена в придністровському Покутті. Зокрема, їх виявили у Тлумацькому районі (села Братишів, Буківна, Гарасимів,

Гончарівка, Долина, Ісаків, Нижнів, Олешків, Остриня, Палагичі, Підвербці, Пужники, Сокирчин, Суходіл і Хотимир) та в Городенківському районі (Городниця, Кунисівці, Копачинці, Лука, Незвисько, Раковець, Уніж і Чернелиця).

Окремі поселення цього періоду знайдено і в Коломийському та Снятинському районах. Давні сліди проживання людини на Покутті підтверджують такі артефакти як знаряддя праці та скребки, що використовувалися для обробки шкіри тварин. Ці знахідки датуються періодом приблизно 40–20 тисяч років до нашої ери та були виявлені поблизу села Чортовець Городенківського району. Про пізньопалеолітичні контакти між давніми людьми свідчать матеріали, знайдені неподалік між селами Чортовець і Незвисько (з північно-західного боку [40, с. 37]).

На початку XXI ст. дослідження кам'яного віку в регіоні вступають у новий етап, пов'язаний із впровадженням сучасних технологій і міждисциплінарних підходів. Активно використовуються геоінформаційні системи (GIS), методи радіовуглецевого датування, трасологічного аналізу, мікроморфології ґрунтів і палеоекологічних реконструкцій. Це дозволяє значно уточнити хронологію пам'яток і реконструювати умови життя давніх людей з набагато більшою точністю, ніж раніше.

У цей період також відкриваються нові мікрорегіональні комплекси пам'яток у долинах малих річок, що дозволяє реконструювати систему сезонного використання території. Дослідження показують, що давні спільноти активно адаптувалися до природного середовища, використовуючи ресурси різних ландшафтних зон. Виявляється, що господарська модель базувалася на поєднанні мисливства, збиральництва та сезонної мобільності, що є характерним для мезолітичних і ранньонеолітичних культур.

У хронологічному плані кам'яний вік північно-східного Прикарпаття представлений палеолітичним, мезолітичним і неолітичним етапами. Палеоліт характеризується домінуванням мисливських спільнот, які використовували крем'яні знаряддя для обробки туш тварин і повсякденної діяльності. Мезоліт

відображає перехід до більш мобільного способу життя, появу мікролітів, удосконалення мисливських технологій, зокрема використання лука і стріл, а також активніше освоєння річкових ресурсів. Неоліт, у свою чергу, пов'язаний із появою кераміки, поступовим переходом до елементів відтворюючого господарства та формуванням більш стабільних поселень, хоча цей процес у регіоні мав поступовий і нерівномірний характер [27, с. 114].

Попри значні досягнення, дослідження кам'яного віку в північно-східному Прикарпатті залишаються неповними. Основними проблемами є нерівномірність вивчення території, недостатня кількість абсолютних датувань, обмеженість стратиграфічно достовірних розкопок та недостатня інтеграція українських матеріалів у загальноєвропейський науковий контекст. Водночас перспективи розвитку цього напрямку є значними. Подальше застосування сучасних геоархеологічних і цифрових методів, створення повноцінних електронних баз даних, розвиток міжнародної співпраці та мультидисциплінарних досліджень здатні суттєво розширити уявлення про найдавнішу історію регіону.

Таким чином, археологічні дослідження кам'яного віку у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. в північно-східному Прикарпатті демонструють складний і поступовий процес розвитку науки — від перших польових відкриттів до сучасних високотехнологічних досліджень. Регіон постає як важливий центр давнього заселення, де відбувалися складні процеси адаптації людини до змін природного середовища, культурної взаємодії та технологічного розвитку, що робить його ключовим для розуміння ранньої історії людини на території Східної Європи.

Отже, археологічні дослідження другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст. суттєво розширили уявлення про найдавніше минуле Північно-Східного Прикарпаття. Завдяки багаторічній роботі археологів було накопичено значний фактичний матеріал, який дозволяє відтворити процес заселення регіону, особливості господарської діяльності та культурного розвитку населення доби кам'яного віку. Сучасний етап досліджень характеризується використанням

новітніх методів аналізу та міждисциплінарного підходу, що відкриває нові можливості для подальшого вивчення давньої історії Прикарпаття.

РОЗДІЛ 2. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕОЛІТУ, БРОНЗОВОГО ВІКУ ТА РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ

Північно-Східне Прикарпаття належить до тих регіонів України, де археологічні пам'ятки різних епох утворюють надзвичайно щільну та різноманітну систему. Вигідне природно-географічне положення, поєднання передгірських і рівнинних територій, близькість Карпатських перевалів та річкових шляхів сприяли активному заселенню цього краю ще з доби енеоліту. Саме тому територія сучасного Прикарпаття стала важливим осередком формування та взаємодії численних культурних спільнот, які залишили по собі значний археологічний матеріал. Дослідження енеолітичних, бронзових та ранньозалізних пам'яток регіону мають велике значення не лише для реконструкції локальної історії, а й для розуміння ширших етнокультурних процесів Центрально-Східної Європи.

Археологічне вивчення Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. відзначається переходом від фрагментарних спостережень до системних, довготривалих і методично уніфікованих польових та камеральних досліджень, що здійснювалися провідними науковими установами України, насамперед Інститутом археології АН УРСР (нині Інститут археології НАН України), Львівським відділенням Інституту суспільних наук АН УРСР (згодом Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), а також регіональними музеями та університетськими експедиціями. Саме в цей період було сформовано сучасну джерельну базу для вивчення енеоліту, бронзового та раннього залізного віку регіону, а також закладено основи культурно-хронологічних схем розвитку давнього населення Прикарпаття.

Початок інтенсивних планових досліджень припадає на 1950–1960-ті роки, коли Інститут археології АН УРСР розгорнув масштабні «новобудовні» та охоронні експедиції, пов'язані з розвитком інфраструктурних проєктів і меліорації територій. Як зазначено в узагальнюючих матеріалах Інституту

археології, саме в цей час археологічні дослідження набули суцільного характеру, а експедиції охопили великі території України, що дозволило істотно розширити джерельну базу від енеоліту до середньовіччя. Хоча основний обсяг цих робіт припадав на південні та центральні регіони, методологія та організаційні принципи були безпосередньо перенесені на західноукраїнські території, зокрема на Прикарпаття.

У межах Західної України важливу роль відігравали експедиції Львівського відділення Інституту археології та Інституту суспільних наук АН УРСР, які з 1950-х років розпочали систематичне обстеження пам'яток у басейні Дністра, Пруту та їхніх приток. Саме в цей період формуються перші великі серії матеріалів, які згодом були опубліковані у багатотомному збірнику «Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині» (з кінця 1950-х рр.), що став базовим виданням для регіональної археології та акумулював результати багаторічних польових робіт різних експедицій [30, с. 113].

Дослідження бронзової доби північно-східного Прикарпаття у другій половині ХХ ст. формувалися в межах комплексного вивчення довготривалого заселення Дністровського регіону. Хоча провідні праці Володимира Даниловича Барана безпосередньо не присвячені бронзовій добі, його наукові узагальнення мають важливе значення для розуміння процесів культурної тяглості на території Верхнього Подністер'я.

У працях В. Д. Барана, зокрема у дослідженнях поселень черняхівського типу Верхнього Подністров'я та Волині, а також у його узагальнюючих роботах щодо етнокультурного розвитку Східнокарпатського регіону, розглядається довготривалий процес заселення території від ранніх етапів до раннього середньовіччя. Цей підхід дозволяє реконструювати попередні культурні пласти, включаючи добу бронзи, як складову безперервного історичного розвитку регіону [7].

Значення наукових концепцій Барана полягає в тому, що він розглядав Подністров'я як єдиний культурно-історичний простір, у якому відбувалася поступова зміна археологічних культур. Хоча основний масив його досліджень

стосується слов'янського та черняхівського періодів, він наголошував на формуванні цих культур на базі більш ранніх традицій, що включають населення бронзової доби.

У цьому контексті бронзова доба північно-східного Прикарпаття (представлена тшинецько-комарівським культурним колом та іншими локальними групами) розглядається як важливий етап у формуванні подальших культурних процесів регіону. Таким чином, праці В. Д. Барана мають значення не як пряме джерело з археології бронзової доби, а як теоретична база для розуміння безперервності заселення та культурної еволюції Дністровського ареалу.

Важливим є також методологічний підхід дослідника, який поєднував археологічні матеріали різних епох у єдину систему регіонального аналізу. Це дозволило сформувати цілісне бачення історичного розвитку Західної України, у межах якого бронзова доба виступає складовою більш широкого процесу формування населення регіону.

Отже, внесок В. Д. Барана у вивчення бронзової доби північно-східного Прикарпаття полягає переважно в історіографічному та концептуальному осмисленні безперервності заселення регіону, що створює основу для інтерпретації археологічних пам'яток більш ранніх епох.

Активним дослідження епохи бронзи в даному регіоні займалась Лариса Іванівна Крушельницька. Її наукова діяльність була присвячена дослідженню археологічних культур епохи бронзи та раннього заліза у Східній і Центральній Європі. Вона керувала понад 50 археологічними експедиціями, досліджуючи висоцьку культуру, етнокультурні групи ранньозалізного періоду (лежницька, черепинсько-лагодівська, могилянська), солеварні центри бронзової доби Карпат, чорнолісову культуру Середнього Подністров'я, кельтів у Прикарпатті тощо.

Результати її досліджень висвітлені у численних статтях та монографіях. Серед її найважливіших праць: "Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза" (1976), "Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби

бронзи і раннього заліза" (1982), "Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи" (1985), "Древнейшее население Карпатского региона. Украинские Карпаты. История" (1989), "Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті" (1993). Також Крушельницька видала книги "Чорноліська культура Середнього Придністров'я" (1998) та "Культура Ноа на землях України" (2006) [49].

Паралельно у цей період відбувалося активне дослідження пам'яток раннього залізного віку, зокрема городищ та відкритих поселень, які пов'язуються з висоцькою культурною традицією та спорідненими групами. Розкопки укріплених поселень, проведені експедиціями Львівського відділення Інституту археології та Інституту суспільних наук АН УРСР, дозволили реконструювати систему оборонних споруд (вали, рови, дерев'яно-земляні конструкції) та простежити процеси ускладнення соціальної структури. Важливим результатом стало встановлення фактів інтенсивних міжрегіональних контактів із сусідніми культурами Центральної та Східної Європи, що підтверджується як керамічними аналогіями, так і знахідками предметів озброєння та кінської атрибутики.

Поенешті-Лукашівська культура є однією з ключових археологічних спільнот пізньолатенського періоду у Карпато-Дністровському **регіоні**. Дослідження її пам'яток має велике значення для кращого розуміння процесів латенізації місцевого населення, взаємодії між кельтськими, фракійськими та місцевими етнокультурними елементами, а також тих змін, що відбувалися у Центрально-Східній Європі наприкінці III – середині I століття до н. е. На території України ця культура представлена відносно обмеженою кількістю поселень, багато з яких знайдено випадково під час дослідження інших археологічних культур.

Через це ретельний аналіз історії їх вивчення є необхідним, адже він розкриває, як формувалися наукові знання про цю археологічну спільноту протягом останніх семи десятиліть. Перші свідчення про пам'ятки цієї культури в Україні з'явилися ще у 1950–1960-х роках. Одним із найперших

відомих об'єктів є поселення Круглик у Чернівецькій області, дослідження якого започаткував Б. Тимошук, а згодом продовжила С. Пачкова. Вагомий внесок у вивчення цього комплексу зробив також М. Щукін. Ще одна важлива пам'ятка, що належить до Поєнешті-Лукашівської культури, була знайдена під час розкопок слов'янського поселення неподалік села Кодин. Серед останніх досліджень слід відзначити відкриття поселення поблизу села Бурдей, здійснене Чернівецьким національним університетом.

Виявлений керамічний матеріал чітко атрибується до Поєнешті-Лукашівської культури. У 2023 році під час робіт у ремісничому центрі біля села Комарів було виявлено наземне житло каркасно-стовпової конструкції, яке датується латенським періодом. Серед знайдених артефактів були уламки ліпного посуду та фібула середньолатенського типу, що дали змогу визначити цей об'єкт як частину Поєнешті-Лукашівської культури [8, с. 89].

Поселення Сокіл є найбільш східною пам'яткою серед досліджених поселень і могильників поєнешті-лукашівської культури. У 1979 році вийшла публікація Л. Вакуленка та С. Пачкової, у якій представлено аналіз матеріалів цієї пам'ятки. Однак її інтерпретація досі викликає дискусії, особливо у питанні культурної приналежності до поєнешті-лукашівської чи пшеворської спільнот. Подібні труднощі з точною атрибуцією спостерігаються також у випадку урнового поховання, знайденого поблизу села Гринчук у Середньому Придністров'ї.

Ритуал поховання та форма урни цього комплексу демонструють певну близькість до традицій поєнешті-лукашівської культури, хоча серед артефактів також наявні елементи, характерні для пшеворської спільноти. Форма урни дозволяє віднести це поховання до пізньолатенського періоду. Разом із цим, інтерпретація подібних пам'яток ускладнюється їхнім перехідним статусом між латенізованими культурами та ранніми слов'янськими утвореннями. Це питання детально аналізувалося С. Пачковою в контексті взаємодії зарубинецької культури з латенізованими спільнотами Європи.

На території Прикарпаття, зокрема поблизу села Завалля Івано-Франківської області, виявлено поселення поєнешті-лукашівської культури з господарськими та виробничими об'єктами. Ще одну пам'ятку цього періоду знайдено поблизу села Бовшів. Остання особливо важлива для археологічних досліджень України завдяки знайденій кельтській кераміці, яка свідчить про прямі контакти з кельтською культурою. Неоднозначність у визначенні культурної належності цих матеріалів залишається предметом дискусій серед науковців. Загалом, поєнешті-лукашівська культура залишається однією з найменш досліджених археологічних спільнот пізньолатенського періоду в Україні.

Незважаючи на відносно невелику кількість знайдених пам'яток, ця культура має значення для розуміння процесів латенізації та етнокультурних змін у Карпато-Дністровському регіоні кінця III століття до н.е. – середини I століття н.е. Попереду стоїть чимало завдань: уточнення ареалу поширення культури, визначення її хронологічних меж, аналіз внутрішньої структури поселень і детальне дослідження міжкультурних зв'язків із кельтським, фракійським, ясторфським, пшеворським і зарубинецьким населенням. Особливий інтерес становить глибоке вивчення ремісничих центрів та опрацювання наявних археологічних матеріалів [8, с. 92].

Доба раннього заліза в регіоні корелює з передскіфським, скіфським і сарматським періодами минулого Східної Європи. За центральноевропейською періодизацією, цей час відповідає добам Гальштату, Латену та ранньоримського періоду і завершується приблизно в середині I тисячоліття н.е. Археологічні свідчення передскіфського періоду в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра пов'язані з двома археологічними культурами: голіградською (пізній етап) і чорноліською.

Остання, ймовірно, є продовженням розвитку білогрудівського населення, яке зазнало значного впливу культур канельованого чи штампованого гальштату. Дослідники фіксують ці пам'ятки в регіоні з пізнього етапу її розвитку (близько IX — середина VII ст. до н.е.). У межах

дністровського варіанту виділено дві групи археологічних пам'яток: Дністрівка-Ленківці та Непоротівська. Поселення здебільшого розташовувалися на терасах Дністра або в їхній близькості, такі як Ленківці, Дністрівка, Комарів, Шебутинці, Непоротове і Волошкове. На цих територіях знайдено напівземлянкові та наземні житла овальної або прямокутної форми з вогнищами, господарські ями та зольники. Частина об'єктів могла мати культове призначення [16, с. 10].

У 1990-х роках, уже після проголошення незалежності України, археологічні дослідження Північно-Східного Прикарпаття починають помітно змінюватися. Це стосувалося не лише організації наукової роботи, а й самих підходів до вивчення пам'яток. Якщо раніше археологія значною мірою залежала від централізованої радянської системи, де основні рішення ухвалювалися на рівні загальносоюзних програм, то в нових умовах усе більшого значення набувають регіональні наукові осередки. У цей час активніше включаються місцеві університети, музеї та наукові установи, які починають організовувати власні експедиції та розробляти окремі дослідницькі напрями.

Особливо помітною стає роль Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Саме навколо нього поступово формується середовище дослідників, зацікавлених у систематичному вивченні археології регіону. Разом із цим до польових робіт дедалі активніше долучаються місцеві музеї та інші навчальні заклади. У результаті археологічні розвідки охоплюють значно ширшу територію, ніж раніше, а сама регіональна наукова спільнота отримує можливість безпосередньо працювати з матеріалами та брати участь у формуванні нових інтерпретацій давньої історії Прикарпаття.

Паралельно з цим у 1990-х роках починають формуватися нові структури, пов'язані з охороною археологічної спадщини. Причиною цього стало активне господарське освоєння територій, через яке значна кількість пам'яток опинилася під реальною загрозою знищення. Саме тоді особливо швидко розвивається так звана «рятівна археологія». Її суть полягала у проведенні

термінових досліджень перед початком будівництва доріг, житлових масивів, промислових об'єктів, газопроводів та інших інфраструктурних проєктів.

На практиці це виглядало як постійна робота археологів у дуже обмежених часових умовах. Часто пам'ятки вдавалося зафіксувати буквально перед початком земляних робіт. Проте саме завдяки таким дослідженням було відкрито чимало нових археологічних об'єктів, які раніше залишалися невідомими або просто не потрапляли в поле уваги науковців. Особливу цінність мали багат шарові поселення, де простежувалися культурні горизонти різних історичних періодів — від енеоліту й доби бронзи до раннього залізного віку. Такі матеріали дали можливість по-новому оцінити питання безперервності заселення регіону та змін, які відбувалися впродовж тривалого часу.

Загалом рятівна археологія в цей період виконувала одразу кілька функцій. З одного боку, її головним завданням було хоча б частково зберегти інформацію про пам'ятки, які могли бути повністю зруйновані внаслідок будівництва. Але водночас саме ці роботи дали величезний приріст нового археологічного матеріалу. Фактично багато сучасних уявлень про заселення регіону сформувалися саме завдяки цим аварійним розкопкам. Археологи отримали доступ до нових стратифікованих комплексів, із якими раніше просто не мали можливості працювати через відсутність масштабних господарських робіт у попередні десятиліття.

Тому 1990-ті роки можна вважати не лише періодом організаційних змін, а й часом активного накопичення нових джерел. Саме тоді багато вже відомих матеріалів почали переосмислюватися у світлі нових відкриттів, а археологічна картина регіону стала значно складнішою та більш деталізованою.

У 2000-х роках археологічні дослідження Північно-Східного Прикарпаття виходять на інший рівень. Це пов'язано насамперед із появою сучасних цифрових технологій і поступовим переходом до міждисциплінарного підходу. Археологія вже не обмежується лише розкопками та описом знахідок. У цей час активно впроваджуються геоінформаційні системи (GIS), які дозволяють

створювати точні карти археологічних пам'яток, аналізувати їх просторове розташування та відтворювати давні ландшафти.

Поступово звичним інструментом польових досліджень стає GPS-картографування. Воно значно підвищило точність фіксації пам'яток і дозволило краще документувати результати розкопок. Крім того, археологи дедалі частіше почали використовувати аерофотозйомку та супутникові знімки. Це дало змогу виявляти об'єкти, які раніше залишалися непомітними: залишки давніх поселень, змінені русла річок, сліди господарської діяльності людини та інші елементи стародавнього ландшафту [15, с. 135].

Не менш важливою рисою сучасного етапу стало активне залучення природничих наук. До археологічних досліджень починають долучатися фахівці з палеоекології, геоморфології, ґрунтознавства, археоботаніки та зоології. Саме це дозволило значно глибше зрозуміти умови, в яких існували давні спільноти. Дослідників починає цікавити не лише сам археологічний матеріал, а й природне середовище, у межах якого формувалося життя населення.

Палеоекологічні реконструкції дали можливість простежити, як змінювалися ландшафти впродовж голоцену. Геоморфологічні дослідження допомогли краще пояснити, чому поселення виникали саме в певних частинах річкових долин і терас. Археоботанічні матеріали, своєю чергою, відкрили нові дані про харчування населення, використання рослин та можливі ранні форми землеробства.

Для Північно-Східного Прикарпаття особливо важливими стали комплексні дослідження поселень у долині Верхнього Дністра. Саме там поєднання класичних археологічних методів із природничо-науковими аналізами дозволило суттєво уточнити хронологію заселення регіону. Поступово сформувалося більш чітке уявлення про багат шаровий характер багатьох пам'яток, де в межах одного об'єкта простежуються культурні горизонти різних епох — від неоліту та бронзової доби до раннього залізного віку.

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із використанням методів абсолютного датування, насамперед радіовуглецевого аналізу (С14). Його застосування дозволило набагато точніше визначати часові межі археологічних культур. Завдяки цьому частина традиційних періодизацій, сформованих ще в другій половині ХХ століття, була переглянута або уточнена відповідно до нових даних природничих наук.

Для території Прикарпаття це мало особливе значення, оскільки складна стратиграфія пам'яток часто ускладнювала інтерпретацію матеріалів. Нашарування культурних горизонтів різних періодів нерідко створювало проблеми з датуванням, тому використання абсолютних методів стало одним із найважливіших кроків у розвитку сучасної археології регіону.

У 2000-х роках також посилюється тенденція до інтеграції української археології у загальноєвропейський науковий простір. Це проявляється у спільних міжнародних проєктах, обміні даними, участі у конференціях та публікації результатів досліджень у міжнародних виданнях. Для Північно-Східного Прикарпаття це означає включення регіону до ширших дослідницьких моделей Центральної та Східної Європи, де він розглядається як частина карпатсько-дністровського культурного ареалу.

Важливою рисою сучасного етапу є також цифровізація археологічної спадщини. Створюються електронні бази даних пам'яток, 3D-моделі артефактів та віртуальні реконструкції поселень. Це не лише сприяє збереженню наукової інформації, але й відкриває нові можливості для її аналізу та популяризації. Цифрові архіви дозволяють інтегрувати результати багаторічних експедицій у єдину інформаційну систему, що значно полегшує порівняльні дослідження.

Таким чином, сучасний етап археологічного вивчення Північно-Східного Прикарпаття характеризується переходом від описово-типологічного підходу до комплексного міждисциплінарного аналізу. Поєднання цифрових технологій, природничих методів та традиційної археології дозволяє значно поглибити розуміння історичного розвитку регіону та реконструювати складні процеси формування давніх суспільств у басейні Верхнього Дністра.

У рамках наукових програм Інституту археології НАН України, а також у співпраці з польськими, словацькими та іншими європейськими науковими центрами, здійснюються масштабні дослідження, спрямовані на переосмислення ролі Прикарпаття в системі культурних зв'язків Центральної та Східної Європи. У результаті цих досліджень дедалі більш обґрунтованою стає концепція Північно-Східного Прикарпаття як контактної зони, де протягом різних історичних періодів відбувалося перетинання культурних традицій, технологій і міграційних потоків. Це дозволяє розглядати регіон не як периферію, а як активний елемент міжрегіональних взаємодій.

Сучасні узагальнюючі публікації, монографії та польові звіти, підготовлені на основі багаторічних досліджень 1950–2000-х років, свідчать про суттєву трансформацію наукових уявлень щодо заселення регіону. Зокрема, встановлено, що значна частина пам'яток енеоліту, бронзового та раннього залізного віку має складний багат шаровий характер, що відображає тривале і повторне використання одних і тих самих територій у різні історичні періоди. Це дозволяє говорити про стійку традицію освоєння простору, яка зберігалася протягом тисячоліть і була зумовлена вигідним географічним положенням регіону, наявністю водних ресурсів та природних шляхів комунікації [18, с. 94].

Важливим результатом сучасних досліджень стало також уточнення культурної атрибуції низки археологічних пам'яток. Об'єкти, які раніше інтерпретувалися як одновимірні та відносилися до однієї культурної традиції, виявилися складними багатоконпонентними комплексами з різночасовими нашаруваннями. Це суттєво змінило підходи до їх інтерпретації, оскільки тепер вони розглядаються як динамічні структури, що відображають довготривалі процеси заселення, зміну господарських моделей та культурних впливів. Таким чином, сучасний етап досліджень дозволяє значно глибше зрозуміти як локальну історію регіону, так і його місце в ширшому контексті розвитку давніх суспільств Європи.

Таким чином, археологічні дослідження Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., здійснені експедиціями Інституту

археології НАН України, Львівського відділення Інституту суспільних наук АН УРСР, регіональних музеїв та університетських центрів, забезпечили формування сучасної наукової бази для вивчення енеоліту, бронзового та раннього залізного віку. Вони дозволили не лише значно розширити джерельну базу, а й інтегрувати регіон у ширші процеси культурної взаємодії Центрально-Східної Європи, що робить Північно-Східне Прикарпаття одним із ключових регіонів для дослідження доісторичного розвитку України.

РОЗДІЛ 3. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РАНЬОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ТА ДАВНЬОРУСЬКОГО ПЕРІОДУ

Археологічне вивчення ранньослов'янських та давньоруських пам'яток Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. є одним із найбільш інтенсивно розроблюваних напрямів регіональної археології, оскільки саме цей період безпосередньо пов'язаний із формуванням матеріальної та соціально-політичної основи населення, яке згодом увійшло до складу Давньої Русі та Галицько-Волинської держави. Дослідження здійснювалися насамперед експедиціями Інституту археології АН УРСР (нині Інститут археології НАН України), Львівського відділення Інституту суспільних наук АН УРСР (з 1990-х рр. — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), а також Івано-Франківського та Львівського обласних краєзнавчих музеїв, університетських археологічних експедицій (зокрема Прикарпатського університету ім. В. Стефаника) і численних охоронних (рятівних) експедицій, пов'язаних із господарським освоєнням територій.

Дослідження історії населення першої половини I тисячоліття н. е. на території східноєвропейського лісостепу, західною частиною якого є район Наддністров'я, є надзвичайно важливим не лише для глибшого розуміння етнокультурних відносин тих часів, а й для вирішення ключових питань походження слов'ян. Особливе значення має період рубежу та перших століть нашої ери — час, що передував появі слов'ян на історичній арені Європи. Верхнє Наддністров'я входить до регіону, де відбувався процес етногенезу слов'янства. Саме тут сформувалася основа для виникнення великого східнослов'янського масиву. Вивчення цих питань тісно пов'язане із аналізом археологічних пам'яток цього регіону.

Актуальність дослідження даного періоду посилюється тим, що цей час у історії Східної Європи (зокрема слов'ян) відзначався переходом від первіснообщинного ладу до його початку розшарування. Рубіж і перші століття

нашої ери стали часом формування умов для соціально-економічних змін, що заклали основу переходу до нового рівня суспільного устрою [40, с. 340].

Цей процес був зумовлений тривалим розвитком продуктивних сил. Уже на межі нашої ери оране землеробство з індивідуальним землекористуванням стає основною формою обробітку ґрунту завдяки використанню наральника. Розпочинається виділення спеціалізованих ремісничих галузей, таких як гончарство, ковальство, ювелірна справа, склоробство та залізодобувна справа. Виробництво поступово набуває товарного характеру, а вплив контактів із розвиненими сусідами стимулює посилення майнової та соціальної диференціації, призводячи до утворення суспільної верхівки. Верхнє Наддністрів'я відіграло в цьому процесі особливу роль завдяки своєму розташуванню на стику різноетнічних груп Південно-Східної та Центральної Європи, де взаємодіяли і змішувалися їхні культурні впливи. Ці обставини залишили помітний слід у матеріальній культурі населення цього регіону. Ці аспекти важливо враховувати при вивченні новоутворених етнокультурних спільнот [51, с. 340].

Метою таких досліджень є створення повноцінного опису окремих культурних комплексів, визначення їх етнічної особливості та племінної приналежності, а також розуміння їхньої ролі у формуванні східнослов'янської спільноті. Дослідження також дозволяють виявити зв'язки регіону з розвиненими центрами того часу: спершу кельтськими, згодом – із провінційно-римськими культурами.

Особливе місце в цьому аспекті займає дакійська липицька культура, яка мала прямі контакти з римською цивілізацією. На півдні досліджуваного регіону, поблизу Карпат, проходили кордони римських провінцій Дакії та Панонії. У цих областях уже тоді відчувався значний вплив провінційно-римської культури та соціально-економічних змін під впливом римської моделі класового суспільства. Аналогічний вплив мали й інші етнічні групи, які потрапляли до Наддністрів'я, і це також знайшло своє відображення як в їхній матеріальній культурі, так і в етнокультурних ознаках.

У другій половині ХХ ст. вирішальним чинником активізації археологічних робіт стали масштабні будівельні та меліоративні проєкти, що спричинили необхідність термінового обстеження археологічних пам'яток. У межах «новобудовних» експедицій Інституту археології АН УРСР та регіональних наукових підрозділів було зафіксовано та частково досліджено значну кількість поселень і могильників VI–X ст., що дозволило суттєво розширити уявлення про ранньослов'янське заселення регіону. Важливу роль у цьому процесі відіграли експедиційні роботи у басейні Дністра, Пруту та їхніх приток, де концентрується основна маса пам'яток слов'янського часу.

Одним із ключових напрямів досліджень цього періоду стало вивчення пам'яток празько-корчацької та лука-райковецької культур, які вважаються археологічною основою ранньослов'янського населення регіону. У 1960–1980-х роках у результаті розкопок поселень було виявлено типові напівземлянкові житла з глиняними печами-кам'янками, господарські ями, а також керамічні комплекси ліпного типу. Саме аналіз кераміки, здійснений у працях дослідників Інституту археології АН УРСР та Львівського відділення Інституту суспільних наук, дозволив простежити локальні особливості розвитку слов'янських груп у Прикарпатті та їхню взаємодію з сусідніми регіонами Подністров'я та Волині.

Важливе місце у дослідженнях посіли роботи на поселеннях ранньослов'янського часу, серед яких значний науковий резонанс мали розкопки багат шарових пам'яток у долинах Дністра та Бистриці. Саме тут було зафіксовано безперервність заселення від пізньоримського часу до ранньої Русі, що стало ключовим аргументом у дискусіях щодо процесів слов'янського етногенезу. Результати цих досліджень були узагальнені у низці праць львівської археологічної школи, яка традиційно приділяла значну увагу проблемам слов'янської археології Західної України [17, с. 38].

У результаті археологічних досліджень, проведених М. Смішком у 1947 та 1960 роках, були виявлені залишки чотирьох наземних житлових споруд, дві з яких містили рештки печей і вогнищ. Було отримано значний археологічний

матеріал, включаючи ліпну та гончарну кераміку, металеві вироби та фрагменти скляного посуду. Водночас жодна з цих споруд не була досліджена повністю, але на основі розкопаних решток вдалося встановити, що житла мали чотирикутну форму й були надземними або злегка заглибленими. В одній зі споруд виявили вимазану глиною підлогу з залишками печі в одному з кутів. Підняті краї долівки свідчать про незначне заглиблення будівлі в ґрунт. Дослідження підтвердили, що ці поселення належали до періоду існування липицької культури. У 50-х роках Г. Смирнова розкопала на багат шаровому поселенні в селі Незвисько два житла напівземлянкового типу та дві господарські ями, також пов'язані з липицькою культурою. Напівземлянки мали чотирикутну та майже квадратну форми площею 10 і 14,5 м² відповідно. В одній із них було виявлено ямки від стовпів, а в іншій — залишки попелу й вугілля на долівці. Як зазначає Г. Смирнова, обидва об'єкти містили по три житлових горизонти, розділених нашаруваннями лесу та піску, що свідчило про часті повені під час весняного розливу Дністра [51, с. 345].

Знахідки датуються I – початком III ст. н.е., а результати досліджень доповнили загальні уявлення про житлове будівництво і дали змогу уточнити дані попередніх робіт 1920-х років. У той самий період В. Бараном були розкопані два житла й три ями липицької культури біля села Черепин Львівської області. Житла представляли собою напівземлянки чотирикутної форми, містили залишки печі та два вогнища. У 1964–1965 роках на цьому ж поселенні Л. Крушельницька виявила нові об'єкти липицької культури, проте через неповне розкриття споруд визначити їх призначення було складно. У загальному ж на черепинському поселенні знайдено два житла і дві господарські ями, однак через відсутність точних датованих знахідок виникли труднощі із визначенням їхнього часу. Лише на підставі аналізу керамічного матеріалу поселення було віднесено до I–II ст. н.е. Дослідження липицької культури у другій половині XX століття не обмежувались виключно розкопками поселень — особливий інтерес становили також могильники. Наприклад, випадкові знахідки поховальних пам'яток було зафіксовано біля сіл

Звенигород та Болотня (Львівська область). У 1953–1955 роках І. Свєшніков проводив розкопки в селі Звенигород, у тому числі на урочищах Загумінки та Гоєва гора. Тут були знайдені поховання липицької культури: тілоспалення й тілопокладення, супроводжувані зброєю. Знахідки датуються періодом I–III ст. н.е., причому серед артефактів окремі демонстрували елементи пшеворської культури [51, с. 345].

Нові джерела для вивчення історії Верхнього та Середнього Наддністер'я почали активно з'являтися з початку 1960-х років, коли В. Цигилик ініціював систематичні дослідження пам'яток липицької культури. Особливу увагу в цьому контексті було звернено на розкопки поселень. У 1960 році розвідувальна експедиція археологічного відділу Інституту суспільних наук АН України виявила сліди поселення поблизу села Верхня Липиця Рогатинського району Івано-Франківської області. Детальний аналіз місця показав, що поселення розташоване недалеко від верхньолипицького могильника – першого відомого об'єкта липицької культури. У зв'язку з близькістю до могильника та можливістю комплексного аналізу матеріалів, було ухвалено рішення розпочати дослідження. Археологічні роботи тривали три літніх сезони (1962–1964) [50, с. 347].

За час розкопок було закладено три розкопи та кілька траншей, які дозволили окреслити межі поселення. На дослідженій території у 962 м² виявлено вісім житлових споруд, чотири вогнища, залишки двох печей, 15 господарських ям, а також окремі скупчення каміння і фрагментів глиняної обмазки. Знайдені артефакти свідчать про належність пам'ятки до липицької культури, датованої I–II ст. н.е., і її тісний зв'язок із сусіднім могильником. Серед знахідок виділяється житло VI площею 47 м², яке, ймовірно, використовувалося як громадська будівля. У тому ж 1960 році, у зв'язку із будівництвом Бурштинської ДРЕС, працівники Інституту суспільних наук АН України провели обстеження басейну річки Гнила Липа. У ході досліджень поблизу села Бовшів Галицького району Івано-Франківської області було знайдено нове багат шарове поселення. Експедиція під керівництвом Л.

Крушельницької у 1961–1962 роках тут відкрила два житла та господарську яму липицької культури. Споруди мали напівземлянковий вигляд із вогнищами, хоча спочатку одна із керамічних знахідок спричинила хибне датування їх кінцем I тисячоліття до н.е. Остаточо ці житла були віднесені до липицької культури.

Ще одне поселення липицької культури знайдено поблизу села Зелений Гай Заліщицького району Тернопільської області у 1966 році під час досліджень В. Барана. Тут знайдено два житла напівземлянкового типу та господарську яму. Одне з жител було цікаве тим, що у плані під стінкою споруди виділялася канавка, що могла свідчити про наявність облицювання. Також у 1966 році Перемишлянський загін Дністрянської археологічної експедиції під керівництвом Л. Крушельницької проводив розкопки багатощарового поселення в селі Лагодів Перемишлянського району Львівської області. Поміж інших об'єктів ранньозалізної доби виявлено заглиблену споруду округлої форми зі слідами вогнища. На основі аналізу керамічних аналогій цю пам'ятку віднесли до липицької культури, датуючи її I–II ст. н.е [51, с. 347].

У 1977 році Ранньослов'янська новобудовна археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН України продовжила розкопки могильника липицької культури біля села Болотня, Перемишлянського району Львівської області. Ці дослідження почалися ще у 1954 році під керівництвом І. Свешнікова. Згодом роботи були активно продовжені археологом В. Цигиликом у період з 1985 по 1992 роки, протягом яких вдалося відкрити 71 поховання. Під час розкопок у 1992 році були остаточно визначені границі могильника за допомогою системи траншей та окремих шурфів. Особливість цього об'єкта полягає в тому, що він є єдиною повністю дослідженою пам'яткою такого типу. Результати розкопок дозволили встановити деталі поховального обряду липицького населення. Основним видом захоронення було кремаційне поховання у вигляді тілоспалення останків у урнах. Серед сімдесяти одного знайденого поховання лише десять були тілопокладеннями,

тоді як решта — тілопальними, з захороненням кісток у різних формах: урнах, ямках або на фрагментах посуду. Два поховання продемонстрували елементи поховального обряду пшеворської культури, а ще одне вирізнялось використанням ліпної миски зарубинецького типу як урни. Завдяки численним знахідкам могильник датовано першим століттям нашої ери. У 1980-х роках продовжились дослідження липицьких поселень, зокрема поселення в селі Липівці, того ж Перемишлянського району Львівської області.

Відкрите В. Савичем у 1982 році, воно продовжувало досліджуватись В. Цигиликом у 1985, 1987 та 1988 роках. Розташоване поселення знаходилося на схід від крайніх хат села, на південному схилі урочища "За грабиною". Роботи розкрили площу 560 квадратних метрів, де були виявлені два наземні та три заглиблених житла і вісім господарських ям. Особливу цінність поселенню надають знайдені виробничі об'єкти: два залізоплавильні горни та перший для липицької культури гончарний горн, який добре зберігся. Окрім цього, були отримані цінні керамічні матеріали, які свідчать про взаємодію кількох культурних груп: липицької, зарубинецької та пшеворської. Аналіз цих даних підтвердив район Придністер'я як місце стику дакійського та праслов'янського населення із зарубинецькою культурою, їх мирне співіснування й виробництво гончарної кераміки. Отримані матеріали свідчили також про розвиток залізодобувної справи серед липицьких племен. Поселення в Липівцях відноситься до першого — початку третього століть нашої ери, так само як пам'ятки аналогічного типу в Майдані Гологірському, Незвиськах, Черепині та Підберізцях. Воно включено до Гологірської групи пам'яток цього періоду. Дослідження знахідок з Липівців доводять складну етнокультурну ситуацію західного регіону України у перших століттях нашої ери, особливо у Верхньому Наддністер'ї [51, с. 349].

Однак, з часом, Д. Козак по-іншому підійшов до розгляду цих питань, зробив великий наголос на ролі асимілятивних процесів [19, с.38-40], що завершилися ніби-то виникненням нової культури – підоснови черняхівського етнокультурного масиву. Змішані липицько-зарубинецькі пам'ятки

трактуються ним, як свідчення існування зубрицької культури [Козак, 1992, с.30-31; 2004, с.30-31], що викликає певні застереження. Ці питання заслуговують особливої уваги. Зокрема, це стосується ролі носіїв цих культур в процесі етнокультурного розвитку даного регіону. Тому особливої наукової та історичної ваги набувають сьогодні відкриття та дослідження нових пам'яток такого змішаного характеру в районі Верхнього Дністра. Такою новою пам'яткою є відкрите розвідкою в 2001 році та повторно обстежене в 2002 році поселення біля села Стрілки Перемишлянського району Львівської області. Дослідження цього поселення (2002–2004 рр.) кидають нові штрихи у вивчення етнокультурної ситуації, яка склалась на Верхньому Наддністер'ї в перших століттях нашої ери [51, с. 349].

Починаючи з 1970–1980-х років, у регіоні різко зростає кількість досліджень, присвячених давньоруському періоду (IX–XIII ст.), що пов'язано як із розвитком містобудування Галицької землі, так і з активізацією археологічних експедицій у зв'язку з ювілейними датами та державними програмами охорони пам'яток. Одним із ключових центрів дослідження стає давній Галич та його округа. Систематичні розкопки Галицького археологічного комплексу здійснювалися експедиціями Інституту археології АН УРСР під керівництвом провідних дослідників давньоруської археології, а також Львівського відділення Інституту суспільних наук.

Перед розглядом багаторічних археологічних досліджень Галицької експедиції Інституту суспільних наук АН України та Івано-Франківського краєзнавчого музею під керівництвом В. Ауліха та Б. Томенчука, варто звернути увагу на епізодичні розкопки, які проводилися у 1950–1980-х роках на території княжого Галича. Зокрема, київські археологи В. Довженко та В. Гончаров відкрили ряд нових житлових, виробничих і побутових об'єктів, а петербурзькі дослідники, серед яких М. Каргер і О. Іоаннісян, зосередили свою увагу на вивченні монументальних церковних споруд. Останні, зокрема, досліджували деякі храми княжої доби: квадрифолій у селі Побережжя, церкву

пророка Іллі, церкву Спаса на горі Карпиця, храм у місцевості Карпів Гай, а також невідомий храм в урочищі Цвинтариська.

Результати їхніх досліджень значно збагатили археологічну базу даних про княжий Галич. В. Довженко — провідний спеціаліст у сфері дослідження феодальних структур Київської держави — запропонував цікаву гіпотезу на основі аналізу історичної топографії Галича. Він припустив, що боярські двори своїм розташуванням блокували доступ до княжої столиці. Бояри, опираючись на власну економічну й військову міць, часто впливали на прийняття рішень галицькими князями, що спричиняло соціальну напругу й підривало політичну стабільність у князівстві [7, с. 178].

Систематичні дослідження території давнього Галича розпочав В. Ауліх у 1969 році. Результати його експедицій охопили знайдені об'єкти як у дитинці Крилоського городища, так і на поселенні над річкою Луква та в околицях. Було виявлено велику кількість житлових і господарських споруд, ремісничих комплексів, цвинтарів і поховань, а також накопичено цінні археологічні артефакти.

Важливу роль відіграли дослідження архітектурного заgonу під керівництвом Ю. Лукомського, який займався розкопками пам'яток монументальної архітектури. Одночасно загін Б. Томенчука проводив розкопки прилеглих територій навколо княжого Галича. Окремо варто відзначити роботи В. Ауліха, проведені у 1980–1981 роках у південній частині Крилоського городища (садиба Шевчуків).

У ході цих досліджень було знайдено важливі знахідки в межах житлових і виробничих споруд. Зокрема, у коморі місцевого ювеліра виявили 142 цілі й 15 пошкоджених глиняних тиглів для плавки металу, бронзові матриці (8 одиниць), кам'яні та бронзові іконки, різноманітні пряжки, застібки, прикраси, бронзовий посуд, шахову фігурку ферзя зі слонової кістки, уламки панікадила, частини хрестиків-енколпіїв (6 шт.), залізні інструменти та предмети побуту — сокири, ключі, замки тощо. Крім того, знайдено 31 фрагмент скляних браслетів і залишки керамічного посуду (імовірно XII століття) [7, с. 178].

Археологічні дослідження княжого Галича продовжилися завдяки зусиллям Б. Томенчука, Ю. Лукомського та автору цієї роботи. За майже 25 років діяльності науковці охопили архітектурно-археологічними дослідженнями 15 об'єктів монументальної архітектури, причому шість із них були виявлені вперше. Ю. Лукомський провів точні знімання раніше відкритих храмів, вдосконалив їхню планувальну структуру, ідентифікував будівельно-технічні та технологічні особливості, а також виконав графічні реконструкції. Чималий науковий інтерес викликають результати досліджень, проведених експедиційним загonom в урочищі Царинка на території давнього галичанського подолу в 1986–1992 роках. У цьому районі було знайдено чотири невідомі сакральні споруди, які функціонували в різні хронологічні періоди в одному і тому ж місці.

Окрім того, досліджувалась частина могильника княжої доби. Особливої уваги заслуговує дерев'яна триапсидна хрестоподібна церква-усипальниця, яка існувала з середини XII до перших десятиліть XIII століття. У першій половині XIII століття на її місці було розпочато будівництво хрестокупольної кам'яної церкви, від якої збереглися лише фундаменти на дерев'яних палях. Будівництво цієї споруди було перерване монголо-татарською навалою 1241 року. У другій половині XIII століття на тому ж місці звели дерев'яну каплицю, поблизу якої жителі галицького подолу продовжували хоронити своїх померлих [7, с. 179].

Значна частина досліджень останніх років була зосереджена на Замковій горі у сучасному Галичі. Спільними зусиллями загону під керівництвом Ю. Лукомського та експедиції В. Івановського за участю В. Оприска і М. Рожка вдалося виявити матеріальні залишки XI та XII–XIII століть. Було встановлено, що Старостинський замок побудований на місці городища княжих часів. Інший загін під керівництвом Б. Томенчука за активної участі І. Кочкина та студентів історичного факультету Прикарпатського університету проводив дослідження в урочищі Качків.

Починаючи з 1991 року, дослідницька діяльність відбулася під головуванням В. Барана у складі Галицької археологічної експедиції. Зокрема, у

1991–1992 роках були організовані розкопки на Галичиній могилі (яку раніше досліджували тричі без успіху), під час яких розкрили площу в 841 квадратний метр. Виявилося, що первісний насип кургану разом із дерев'яною кріпідією мав діаметр 26 метрів, а його висота у центральній частині сягала 1,8–2 метри над рівнем материкового шару. Під час досліджень була простежена межа попередніх розкопок Я. Пастернака 1934 року, а також знайдені залишки військових бліндажів Першої світової війни (1915 рік). У курганному насипу збереглися сліди перехресних траншей від досліджень Й. Пеленського (1911 рік) та Т. Земенцького (1883 рік). Окрім цього, на зовнішньому краю насипу було ідентифіковано п'ять пізньосередньовічних печей виробничого призначення та залишки окремих ям [7, с. 179].

У період існування Галицької митрополії курган, який у народі називали «поганською» могилою, втратив свій статус місця для проведення урочистих подій, хоча його точна ідентичність залишалася невизначеною. По периметру насипу виявлено залишки кріпіді, спорудженої з дерев'яних колод довжиною від 3 до 5 метрів, укладених радіально відносно центру. Діаметр колод становив 0,15–0,30 метра, а в окремих місцях вдалося зафіксувати два-чотири горизонти здебільшого зотлілих деревин, що дозволяє припустити висоту стінки-кріпіді близько 1 метра. Сам курган був насипаний на рівні тогочасної поверхні, яка складалася з гумусованого прошарку темного кольору товщиною приблизно 0,2 метра.

В цьому шарі зрідка знаходили фрагменти кераміки фракійського гальштату. У центрі кургану, на глибині 1,8–2 метри від сучасної поверхні, було знайдено давнє поховання. Сліди поховання зафіксовано на рівні тодішньої поверхні землі. Частина поховання в південнозахідній зоні була пошкоджена під час розкопок, які проводив Я. Пастернак. Яма для поховання мала видовжену форму і була орієнтована вздовж осі північ-південь. Її довжина становила 3,6 метра, найбільша ширина — 1,45 метра, а глибина — 0,2–0,4 метра.

У період 1993–1996 років було проведено дослідження головного оборонного валу Крилоського городища (розкоп I площею 16 x 16 м). У ході робіт виявлено три окремі фази будівництва укріплень, які відносяться до X століття, XII–XIII століть та XVI–XVII століть. Дослідження засвідчили, що на західній ділянці валу початкова територія мала значне зниження рельєфу. У зв'язку з цим над природним яром, який використовувався як оборонний рів, була проведена масштабна глиняна насипка заввишки до 3 м і завширшки до 14 м. На вершині новоутвореного земляного валу спорудили зовнішню оборонну зрубну стіну шириною 3–3,5 м. Ззовні стіну укріпили невисоким земляним укосом шириною 1,5 м. На відстані 1 м від зовнішньої стіни розташовувалась внутрішня оборонна лінія, яка складалася з окремих пустотілих зрубів шириною 3–3,5 м. У одному із цих зрубів знайдено вогнище, що свідчить про їхнє використання для житлово-господарських потреб. Керамічні знахідки вказують, що ці укріплення було споруджено в середині X століття. У середині XII століття на місці згорілих укріплень здійснили глиняну насипку товщиною 0,35–0,45 м, на якій звели нові потужні оборонні конструкції шириною 9,5–10 м. Вони склалися з двох рядів кліткових споруд: зовнішніх і внутрішніх [7, с. 183].

Зовнішній ряд клітей шириною 1,5–2 м і довжиною 5 м розташовувався вздовж гребеня валу, формуючи вузькі бойові камери на вершині та внутрішньому схилі. Паралельно до нього, біля основи валу, знаходився другий ряд клітей шириною 2–2,5 м та довжиною 3–3,5 м. У деяких клітях були знайдені печі, що свідчить про їхнє використання не лише для оборони, але й для проживання чи господарства.

Загалом виявлено 8 зовнішніх і 7 внутрішніх клітей, які за знайденими керамічними виробами датуються другою половиною XII — першою половиною XIII століття. Ця система укріплень була найпотужнішою для міста Галича в період його функціонування як столиці Галицько-Волинської держави за часів правління Романовичів. Наприкінці XVI століття, на місці зруйнованих укріплень XII–XIII століть, було зроблено чергову глиняну підсипку, поверх

якої встелили щільний шар крупної гальки. На валу знайдено вежоподібну споруду розмірами 3,3 x 3,15 м і піччю розміром 0,75 x 0,95 м; основа будівлі була заглиблена в насип валу на глибину 1,1 м. Ця споруда є частиною системи пізньосередньовічних укріплень, які за монетами та керамікою датуються XVI–XVII століттями — періодом відновлення єпископської резиденції на цій території [7, с. 183].

У 1996–1997 роках, поруч з Успенським собором у Галичі, було розчищено площу з білим кам'яним вимощенням, яка примикає до Митрополичих палат. Під час робіт загін під керівництвом Ю. Лукомського виявив залишки дерев'яних плах великої споруди, що дозволило припустити, що ці знахідки є першими свідченнями існування княжого двору, хоча їх інтерпретація поки не однозначна. Археологічні дослідження 1997 року виявили цінні матеріали, пов'язані із ранньою історією Галича (X–XI ст.) та пізнім середньовіччям. Розкоп I був розташований у південно-західній частині центрального майданчика городища, припускається, що саме тут знаходився князівський замок XII–XIII ст. На основі цих знахідок у 1996 році відбулась музеєфікація залишків оборонної системи першого основного валу Галицького дитинця. Результати досліджень 1997 року дозволили виявити збережені оборонні конструкції X–XI ст., включно зі слідами чотирьох стін, одна із яких була простежена повністю.

Під час консервації південної ділянки розкопу III була перевірена стовпова яма, вперше виявлена В. Ауліхом у 1977 році; вона підтвердила попередні знахідки. У розкопі V-2 виявлено продовження кам'яної вимостки, а в його північно-західному куті – залишки фундаментів квадратної вежі-ворот кафедрального монастиря. Фундаменти були монолітними та складеними з великих кам'яних блоків, які лежали на вимостці XIII ст. Під південною стінкою розкопу знайдено потужний горілий шар із цеглою та кілька фрагментів кераміки XII–XIII ст. Дослідження 1998 року продовжили роботи на території Крилоського городища та підготували археологічні об'єкти до експонування з нагоди святкування 1100-річчя давнього Галича [7, с. 186].

У розкопі V-5, закладеному ще у 1996 році й завершеному у 1998-му, було знайдено значний обсяг різноманітного матеріалу. Зокрема, досліджено печі-кам'янки, житла і господарські ями XI–XIII ст., а також комплекс пізньосередньовічної будівлі на кам'яних основах. У 1999 році у зв'язку з облаштуванням площі Крилоського городища проводились розкопки біля Митрополичих палат (сучасного приміщення краєзнавчого музею). Було встановлено, що кам'яна вимостка перекрила залишки оборонного валу періоду фракійського гальштату. Результати співпадають з даними розрізу валу, проведеного у 1994–1995 роках.

Ймовірно, у X ст. залишки валу нівелювали шаром землі та зверху виклали кам'яну вимостку, яка стала основою для валу X–XIII ст. На цій території також знайдено значну кількість великих глиняних печей XII–XIII ст., які разом утворюють господарський комплекс у вигляді «княжої кухні». Ймовірно, він був призначений для приготування страв під час прийомів і бенкетів при княжому дворі. Будівництво цього комплексу відбулось одночасно із насипанням валу XII ст., поряд із будівництвом княжого палацу і двору [7, с. 187].

У 1999 році Галицька постійно діюча археологічна експедиція, яка працює під егідою Інституту археології НАН України, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Прикарпатського університету та Національного заповідника «Давній Галич», продовжила своє дослідження Крилоського городища, розташованого в селі Крилос (Галицький район, Івано-Франківська область). Експедиція зосередила увагу на території поблизу «Митрополичих палат».

Археологічні роботи тривали з 1 червня до жовтня 1999 року, в них взяли участь студенти-практиканти другого курсу історичного факультету Прикарпатського університету під керівництвом Ігоря Кочкіна. У розкопках також брали участь науковці Микола Вуянко і Надія Палійчук з відділу археології Івано-Франківського краєзнавчого музею та Оксана Мельничук із Національного заповідника «Давній Галич». Необхідність проведення

досліджень виникла у зв'язку з благоустроєм території Крилоського городища та будівництвом тимчасових споруд для святкування 1100-річчя Галича у 1998 році.

З цією метою була закладена розкопна ділянка розміром 12x20 метрів, що розташована на відстані 17 метрів на південний захід від музею та за 4 метри від попереднього розкопу №5. Розкоп охопив всю ширину запланованого основного валу дитинця Крилоського городища, який у період X–XIII століть здіймався над глибоким яром-ровом, спрямованим у бік річки Луква. По суті, ця ділянка стала поперечним розрізом валу шириною 24 метри, паралельно до першого розкопу, здійсненого у 1994–1995 роках. Зазначено, що верхня частина валу була повністю знівельована, а ґрунт зміщений до яру, зокрема на його північний берег [6, с. 31].

Найвизначнішою знахідкою археологічних розкопок 2000 року стало відкриття частини обгорілої дерев'яної колоди, виготовленої з тесаного дерева. Вона була покрита суцільним шаром великих шматків глиняної обмазки із відбитками дерев'яних плах. Колода розташовувалася у спеціально викопаній траншеї, засипаній чистою глиною, з зовнішнього боку розкопу. Один її кінець орієнтований у напрямку північ-південь, частково заходячи під східну стінку розкопу, а інший — у бровку. Беручи до уваги, що в попередні роки в іншому, більш південному розкопі вже були знайдені дерев'яні підвалини, що належали певній будівлі, можна припустити, що досліджувана колода є частиною підвалин західного крила цієї споруди.

Є всі підстави вважати, що знайдені елементи є складовими дерев'яного палацу Ярослава Осмомисла. Втім, навіть якщо вдасться відкрити залишки всіх княжих палат, це не означає, що усі князі династії Ростиславичів, починаючи з Володимирка, мали свої резиденції саме на городищі в Крилосі. Стародавній Галич являв собою систему городищ.

Перші резиденції галицьких князів як Ростиславичів, так і Романовичів могли розташовуватися й на інших городищах поблизу Дністра — наприклад, там, де стояли церкви Святого Спаса та Пантелеймона. Однак сучасні

археологічні дослідження дають підстави стверджувати однозначно: у часи найбільшого піднесення Галицько-Волинського князівства (зокрема в епоху Ярослава Осмомисла й Данила Галицького) княжі резиденції знаходилися на Крилоському городищі — найкраще укріпленому й стратегічно найвигіднішому місці.

Дослідження давнього Галича дозволили виявити складну структуру міського поселення, що включала дитинець, посад і систему оборонних укріплень. Було досліджено залишки житлових і господарських споруд, ремісничі майстерні, а також численні знахідки кераміки, металевих виробів, предметів побуту та християнської матеріальної культури. Особливе значення мали знахідки, пов'язані з розвитком ремесел — ковальства, ювелірної справи та обробки кістки, що свідчить про високий рівень економічного розвитку міста.

Крім Галича, важливими об'єктами дослідження стали інші давньоруські поселення та городища регіону, зокрема укріплені пункти в басейні Дністра та Пруту. Розкопки городищ здійснювалися як стаціонарними експедиціями, так і в рамках охоронних робіт, що супроводжували господарське освоєння територій. Було встановлено, що більшість укріплених поселень мали складну систему валів і ровів, а також дерев'яно-земляні оборонні конструкції, що відповідало загально-руським фортифікаційним традиціям.

Одним із перших осередків урбанізації у Верхньому Попрутті, який, на жаль, не знайшов відображення в писемних джерелах, вважається значний комплекс укріплених і відкритих поселень VIII–X ст. Його залишки розташовані поблизу села Ревне на правому березі річки Прут. Причина відсутності літописних згадок про цей об'єкт очевидна: на момент появи історичних записів він уже близько двохсот років як занепав, а його мешканці переселилися до інших населених пунктів, що спричинило втрату пам'яті про цю місцевість. Комплекс був відкритий у середині 1940-х років археологом Борисом Тимощуком [3, с. 145].

Проте дату його існування на той час визначити не вдалося. Значний поступ у вивченні об'єкта був зроблений завдяки розвідковим розкопкам 1972 року, організованим експедицією Чернівецького краєзнавчого музею. Ці дослідження дозволили окреслити хронологію поселення, дослідити систему оборонних укріплень та розпочати детальне обстеження неукріплених ділянок території. У подальші роки, протягом 1970–1980-х років, археологічні експедиції дослідили рештки кількох ключових об'єктів археологічного комплексу.

Це, зокрема, городище-сховище VIII–IX ст., князівську фортецю IX–X ст., посад ранньослов'янського міста (городище Ревне II, урочище Царина), а також п'ять прилеглих селищ в урочищах Микулінка, Рівняк, Лищик, Веретенникове та Герда. Пізніше результати цих досліджень були узагальнені Борисом Тимощуком у його наукових **працях**. У них він описував відкритий комплекс як ранньослов'янське місто, що виникло на основі общинної структури. Дослідження цього місця активно продовжувала також Ірина Русанова, яка займалася вивченням незахищених поселень, господарських садиб і язичницького могильника. Її напрацювання доповнили загальну картину життя в регіоні в зазначений період [49, с. 299].

Починаючи з 1977 року, археологічні розкопки в Ревному продовжив Л. П. Михайлина. Під його керівництвом були досліджені такі об'єкти, як посад міста на території урочища Городище, ділянка Царина, могильник, а також язичницьке святилище на поселенні Микулінка. Результати цих досліджень підтвердили раніше висловлену гіпотезу про те, що вже в X столітті тут існувало слов'янське ранньофеодальне місто. Воно складалося з дитинця (Ревне I Б), торгово-ремісничого посаду (Ревне II Б), сільськогосподарських околиць і могильника. Завдяки багаторічній праці Л. П. Михайлина вдалося перейти від накопичення археологічних матеріалів у межах одного регіону до їхнього узагальнення в ширшому контексті культури Луки-Райковецької.

При цьому були залучені матеріали з Ревнянського гнізда поселень, що яскраво відображено в його публікаціях останніх років. В різні періоди

дослідження Ревного до праці долучалися й інші фахівці, серед яких С. Пивоваров, Ю. Мисько, М. Филипчук, Б. Томенчук, а також автор тексту. У своїх працях вони проаналізували накопичені матеріали та детально розглянули окремі аспекти старожитностей цієї місцевості, додаючи нові знання до теми [49, с. 300].

У період раннього середньовіччя формувалася територія давньоукраїнської держави, що отримала назву Київська Русь. Цей історичний період, який у вітчизняній історичній науці нерідко характеризують як "добу городищ", відзначався активним створенням систем укріплених пунктів. Залишки таких споруд, відомих як городища, стали важливим джерелом для розуміння процесу розвитку племінних і ранньодержавних структур. Дослідження городищ є ключовим елементом у реконструкції історії виникнення та становлення Київської держави. Регіон Північно-Східного Прикарпаття охоплює Верхнє Подністрів'я разом із прилеглими територіями. Його географічні межі окреслюються долиною річки Віслок на заході, Головним Європейським вододілом на півночі, басейнами річок Золота та Гнила Липи на сході і Карпатським хребтом та долиною річки Лімниця на півдні. Значна частина цієї місцевості — Галицьке Опілля — була історично центром землеробства, де зосереджено більшість ранньосередньовічних городищ [35, с. 875].

У княжі часи цей регіон входив до складу північно-східної частини Галицького князівства і нині охоплює територію південної частини Львівської області, а також прилеглі райони Івано-Франківщини та Тернопільщини. Археологічне картографування цих територій розпочалося ще наприкінці ХІХ — початку ХХ століття за участі таких дослідників, як В. Пшибиславський та Б. Януш. Помітний прорив у систематизації даних про слов'яно-руські городища України стався у 1970-х роках завдяки роботам М.П. Кучери, хоча його фундаментальне дослідження було опубліковане лише у 1999 році. Учений ретельно класифікував типи укріплень, аналізував конструкції оборонних споруд і забудову укріплених майданчиків, а також дослідив етапи

оборонного будівництва Південної Русі від VIII до XIII століття. Особливою заслугою Кучери стала розробка хронологічної класифікації гончарних виробів X–XIII століть. У другій половині XX століття акцент на дослідженні мікрорегіональних городищ Східного Прикарпаття значно посилюється.

Протягом 1980–2000-х років Верхньодністрянська археологічна експедиція НАН України, а також львівські та івано-франківські дослідницькі групи активно вивчали цю територію. Результатом їхньої роботи стало детальне вивчення понад 90 укріплень, у тому числі дослідження конструкції валів і проведення розкопок на кожному четвертому об'єкті. Було виявлено регіональні особливості побудови оборонних споруд і зібрано дані про артефакти, пов'язані з озброєнням епохи [34, с. 875].

У 1980–1990-х роках значну увагу приділено дослідженню сільських поселень давньоруського часу, що дозволило реконструювати аграрну основу економіки регіону. Археологічні матеріали свідчать про домінування орного землеробства, доповненого скотарством і домашніми промислами. У цей період активно застосовуються нові методи дослідження, зокрема палеоетноботанічний аналіз, який дозволив встановити склад культурних рослин, а також антропологічні дослідження, що дали уявлення про демографічні процеси.

Окремим напрямом стало вивчення християнізації регіону, яка відображена в археологічних матеріалах через появу хрестів-енколпіїв, натільних хрестиків, залишків культових споруд та поховальних комплексів із християнськими обрядами. Це дозволило простежити поступовий перехід від язичницьких традицій до християнської культури у X–XIII ст., що особливо чітко простежується на матеріалах давньоруських некрополів.

У 1990-х – на початку XXI ст. дослідження ранньослов'янських та давньоруських пам'яток набувають нового характеру. Відбувається інституційна децентралізація археології, посилюється роль регіональних наукових центрів і університетів, зокрема Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Активно розвиваються рятівні експедиції,

пов'язані з будівництвом доріг, житлових масивів і промислових об'єктів, що дозволило виявити нові поселення та уточнити хронологію багатьох пам'яток.

У цей період широко впроваджуються сучасні методи археологічних досліджень: GIS-моделювання, аерофотозйомка, цифрова фіксація стратиграфії, що значно підвищило точність реконструкцій поселень і міських структур. Особливу увагу приділено комплексному вивченню давньоруських центрів, передусім Галича, який розглядається як один із ключових політичних, економічних і культурних центрів Галицько-Волинської держави [36, с. 48].

Актуальні напрями сучасних археологічних досліджень охоплюють широкий і багатогранний спектр наукових проблем, які виходять далеко за межі традиційного опису археологічних пам'яток і спрямовані на комплексне відтворення історичних процесів у довготривалій перспективі. Одним із ключових напрямів є дослідження етногенезу давніх спільнот, що передбачає вивчення процесів формування, розвитку та взаємодії різних культурних і етнічних груп на території України та суміжних регіонів. У цьому контексті археологічні дані використовуються для реконструкції міграцій, контактів і трансформацій населення, а також для визначення культурних впливів, які формували історичну картину регіонів.

Не менш важливим є напрям, пов'язаний із вивченням духовної культури давнього населення, який включає дослідження язичницьких вірувань, культових практик і ритуальних комплексів. Археологічні знахідки, такі як святилища, жертівники, ритуальні ями та символічні предмети, дозволяють реконструювати систему світоглядних уявлень давніх суспільств, їхнє ставлення до природи, космосу та соціального устрою. У межах цього напрямку дослідники також аналізують зміни у духовній культурі під впливом зовнішніх факторів і поступовий перехід від язичницьких систем до християнських уявлень.

Окремий значний блок досліджень становить аналіз процесів християнізації та формування християнства в різних регіонах, що дозволяє простежити як поширення нової релігійної системи впливало на матеріальну та

духовну культуру населення. Археологічні матеріали, пов'язані з ранньохристиянськими похованнями, культовими спорудами та символікою, дають змогу зрозуміти механізми інтеграції нової віри у традиційне середовище, а також регіональні особливості цього процесу, які часто суттєво відрізнялися залежно від історико-культурного контексту [41 с. 136].

Важливим напрямом сучасної археології є дослідження церковних комплексів і монастирів, які розглядаються не лише як релігійні центри, але й як важливі осередки культурного, економічного та політичного життя. Їх археологічне вивчення дозволяє реконструювати розвиток сакральної архітектури, особливості планування монастирських ансамблів, а також їхню роль у формуванні освітніх і культурних традицій. Поряд із цим активно досліджуються замки та фортеці як ключові елементи оборонної системи середньовічних держав, що дає змогу вивчати військову організацію, розвиток інженерної думки та систему контролю територій.

До важливих об'єктів дослідження належать також військові комплекси та місця битв, які дозволяють реконструювати конкретні історичні події, тактику ведення бойових дій і характер військових конфліктів. Археологія битв стає окремим напрямом, який поєднує історичні джерела з матеріальними знахідками, такими як зброя, обладунки та залишки фортифікаційних споруд.

Суттєвим напрямом є також розробка і уточнення кордонів давніх культур, державних утворень та етнографічних регіонів. Археологічні дані дозволяють більш точно визначати межі поширення культурних традицій, а також реконструювати політичну та етнічну карту минулого. Це особливо важливо для регіонів із складною історією заселення, де культурні межі часто були рухливими та змінювалися під впливом міграцій і контактів.

Важливу роль відіграє вивчення давніх виробничих осередків, що включає аналіз ремісничих центрів, металургійних комплексів, гончарних майстерень та інших об'єктів господарської діяльності. Це дозволяє реконструювати рівень економічного розвитку суспільств, структуру виробництва та систему обміну. У тісному зв'язку з цим перебуває дослідження

транс'європейських і транс'євразійських шляхів, а також регіональної дорожньої інфраструктури, яка забезпечувала комунікацію між різними культурними та економічними центрами. Вивчення цих шляхів дозволяє зрозуміти механізми поширення технологій, товарів і культурних впливів на великих територіях [29, с. 31].

Окремим важливим напрямом є створення картографічної бази археологічних пам'яток, що є необхідною умовою для систематизації наукових даних і подальшого аналізу просторових закономірностей розміщення об'єктів. Такі бази дозволяють інтегрувати результати різних досліджень у єдину інформаційну систему та забезпечують їх доступність для науковців. Значну увагу також приділяють вивченню природних умов і їхнього впливу на історичні процеси, соціально-економічний розвиток та адаптаційні стратегії давніх культур, оскільки взаємодія людини і середовища є одним із ключових чинників історичного розвитку.

Окремий інтерес становлять етноархеологічні дослідження пізньосередньовічного періоду, які дозволяють зіставляти археологічні матеріали з етнографічними даними та реконструювати повсякденне життя населення відносно недавнього історичного минулого. У цьому контексті важливим є також створення Центру Буковинознавства, що відповідає європейській університетській традиції проведення фундаментальних досліджень у межах конкретних історико-географічних регіонів. Такий центр покликаний забезпечити системне вивчення Буковини, а також ширших історико-культурних просторів Карпатського регіону та Подністров'я, інтегруючи різні гуманітарні напрями.

У межах історико-археологічних досліджень подібні наукові структури мають важливе значення для координації зусиль дослідників, узагальнення результатів польових робіт та розвитку теоретичних підходів до вивчення минулого. Вони сприяють інтеграції фахівців гуманітарного профілю, створенню спільних дослідницьких програм і розширенню методологічної бази археологічної науки.

Для реалізації цих завдань передбачається активна співпраця з іншими науково-дослідними установами та закладами освіти України, а також із науковими центрами сусідніх держав Карпатського євро регіону, що створює умови для розвитку міжнародного наукового обміну, впровадження міждисциплінарних підходів і формування спільного дослідницького простору [37, с. 81].

Таким чином, археологічні дослідження ранньослов'янського та давньоруського періоду Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. здійснювалися у межах системної роботи провідних наукових установ України та регіональних експедицій і призвели до формування потужної джерельної бази. Вони дозволили реконструювати процеси заселення, соціально-економічного розвитку та культурної трансформації населення регіону від ранніх слов'янських спільнот до розвиненого міського середовища доби Давньої Русі та Галицько-Волинської держави, інтегрувавши Північно-Східне Прикарпаття у загальноєвропейський історичний контекст раннього середньовіччя.

ВИСНОВКИ

У процесі роботи над темою вдалося по-іншому поглянути на сам характер археологічних досліджень Північно-Східного Прикарпаття у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Це вже не просто перелік розкопок чи пам'яток, а досить тривалий процес накопичення знань, який поступово змінював уявлення про давню історію регіону. Якщо уважно простежити публікації, звіти експедицій і польові матеріали, стає помітно, що наука рухалася від окремих відкриттів до більш цілісного бачення історичного розвитку території.

Сам регіон у цьому контексті виглядає дуже насиченим і навіть, можна сказати, “перевантаженим” археологічними слідами різних епох. Це не випадковість, а результат поєднання природних умов, які постійно працювали на заселення цієї території. Річкові долини, зручні переходи, родючі землі — усе це створювало ситуацію, коли люди тут з'являлися знову і знову в різні історичні періоди. Через це й маємо такий широкий спектр пам'яток — від найдавніших стоянок до середньовічних поселень.

Якщо дивитися на історію самих досліджень, то найбільш активний етап припадає на другу половину ХХ століття. Саме тоді археологія перестає бути поодинокими виїздами і перетворюється на системну роботу. З'являються стабільні експедиції, формуються наукові групи, накопичується досвід польових досліджень. Важливо, що паралельно з цим музеї та місцеві краєзнавчі установи починають відігравати реальну роль у збереженні матеріалів, а не просто “фіксації фактів”.

Окремо варто згадати рятівну археологію. Вона виникає не як плановий напрям, а як необхідність реагувати на будівництво та активне освоєння територій. Дороги, забудова, промислові об'єкти — усе це часто відкривало пам'ятки буквально випадково і вимагало швидкої реакції. У таких умовах було зафіксовано дуже багато об'єктів, які інакше могли б бути повністю втрачені. І що цікаво, саме цей “аварійний” формат дав значну частину джерельної бази. У

XXI столітті такі роботи вже стали більш технологічними й точними, але їхня суть залишилася тією ж.

Якщо перейти до найдавнішого періоду, то кам'яний вік тут простежується досить чітко. Найраніші сліди людини відносяться до палеоліту, і це були невеликі групи, які жили повністю в межах природного середовища. Вони залежали від сезону, від міграцій тварин, від доступу до води — тобто від усього, що визначало виживання.

Найбільш виразний матеріал дає пізній палеоліт. У цей час уже видно, що люди не просто перебували в регіоні, а системно його використовували. Вони освоюють різні ландшафти — не тільки долини, але й передгірські зони. Кам'яні знаряддя, сліди стоянок і господарської діяльності показують, що це вже не випадкові зупинки, а досить стабільні форми присутності.

Важливу роль у цьому відіграли експедиції, які працювали в басейнах Дністра, Пруту та їхніх приток. Саме ці райони виявилися найбільш “продуктивними” для археології, бо поєднували ресурси, воду і природні маршрути руху. Тому й концентрація пам'яток тут закономірна.

У мезоліті картина поступово змінюється. Людина краще адаптується до нових умов після льодовикового періоду, змінюються технології обробки каменю, з'являються мікролітичні форми. Господарство все ще базується на полюванні, рибальстві та збиранні, але вже більш організоване і гнучке.

Неоліт виглядає ще більш показовим. Тут уже видно перехід до відтворювального господарства. Люди починають вирощувати рослини, утримувати тварин, з'являється кераміка, змінюється сам спосіб життя. Поселення стають стабільнішими, а життєві структури — складнішими. Це вже не тимчасові стоянки, а більш постійні форми існування.

Якщо підсумувати кам'яний вік, то видно не просто зміну знарядь чи технік, а поступову трансформацію самого способу життя людини в регіоні.

Наступний великий блок — енеоліт, бронзова доба і ранній залізний вік. Тут зміни стають значно швидшими і помітнішими.

В енеоліті з'являється мідь, і це вже серйозно впливає на виробництво. Поряд із цим триває розвиток землеробства і скотарства. Особливе місце займає трипільська культура, яка демонструє високий рівень організації життя і досить складну матеріальну культуру. Це не ізольовані поселення, а частина великого культурного простору.

У бронзову добу технології виходять на новий рівень. Метал стає основним матеріалом для багатьох речей, з'являються різні типи знарядь, зброї, прикрас. Це вже період, коли ремесло починає відігравати помітну роль у житті суспільства.

Також видно, що регіон не був замкненим. Навпаки, знахідки свідчать про контакти з іншими територіями Європи. Частина речей має очевидні паралелі за межами регіону, що говорить про обмін і рух матеріальних цінностей. Паралельно з цим суспільство стає більш структурованим і нерівним. Ранній залізний вік приносить ще одну важливу зміну — перехід до заліза. Це не просто новий матеріал, а фактична перебудова багатьох сфер життя: від господарства до військової справи.

Особливе місце займають пам'ятки, пов'язані зі скіфським культурним колом і місцевими традиціями. Вони показують, що регіон був включений у складні культурні процеси, а не існував окремо. У результаті ці три етапи добре демонструють поступовий розвиток суспільства і його включеність у ширші європейські процеси. Ранньослов'янський і давньоруський періоди вже виглядають інакше. Тут регіон чітко входить у більш складні політичні та економічні структури.

Поселення розташовуються переважно біля річок або природних укріплень. Це не випадковість, а продумана логіка розміщення. Основою життя залишаються землеробство, скотарство і ремесла, але рівень організації поступово зростає. У добу Київської Русі регіон стає частиною державного простору. З'являються укріплені поселення, ремісничі центри, торговельні точки.

Знахідки цього часу показують поєднання місцевого виробництва і привізних речей. Це прямий доказ активних контактів і включеності в обмінні системи. Виробничі комплекси дають змогу краще зрозуміти рівень розвитку ремесел і те, як поступово формувалися спеціалізовані осередки виробництва.

Якщо підсумувати все дослідження загалом, то археологічні роботи ХХ–ХХІ століть суттєво змінили уявлення про регіон. З'явилася значно повніша і детальніша картина його розвитку. Велику роль у цьому відіграли експедиції, наукові установи та музеї, які забезпечили системність і накопичення матеріалів. Окремо варто сказати про проблему збереження пам'яток, адже частина з них і сьогодні залишається вразливою.

У підсумку Північно-Східне Прикарпаття постає як регіон із дуже довгою історією безперервного заселення та складними культурними процесами, який постійно був включений у ширший європейський контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині Кам'яного віку / АН УРСР, Ін-т сусп. наук; [І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевой та ін. ; редкол.: О. П. Черниш (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1981. 308, [2] с.

Монографії і статті

2. Археологічні дослідження в Україні : здобутки і перспективи : збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської студентської археологічної конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 124 с.

3. Бандрівський М.С. Етнокультурна ситуація у ПівнічноСхідних Карпатах у період раннього заліза. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів, 1999. Т. І: Археологія та антропологія. С. 145-162.

4. Бандрівський М. Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи – на початку доби раннього заліза. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2014. 574 с

5. Баран В., Томенчук Б., Фігурний Ю. Давній Галич. К., 2016. 133 с.

6. Баран В., Томенчук Б. Археологічні дослідження давнього Галича (червень – вересень 2000 р.). *Українознавство*. 2015. № 3 (56). С. 31 – 35

7. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ: Наукова думка. 244 с.

8. Бистрицька Д. О. Історія досліджень поселень поєнешті-лукашівської культури на території України. *Археологічні дослідження в Україні : здобутки і перспективи : Збірник матеріалів XIII та XIV Всеукраїнських студентських археологічних конференцій*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2026. С. 88-92.

9. Бібіков С. Дотрипільське поселення Лука-Врублівецька на Середньому Дністрі. Археологічні пам'ятки УРСР / ред. кол.: П. Єфименко

(відп. ред.); Л. Славін; М. Рудинський; Академія наук Української РСР, Інститут археології. Т. 2 Матеріали польових досліджень Інституту археології Академії наук УРСР за 1945-1946 рр. 1949. С. 226-242

10. Винокур І.С., Тимощук Б.О. Давні слов'яни на Дністрі. Ужгород: Карпати. 111 с.

11. Возний І.П. Давньоруські міста Північної Буковини і їх роль в охороні південного порубіжжя ГалицькоВолинського князівства. *Роль ранніх міських центрів в становленні Київської Русі. Матеріали польового історико-археологічного семінару*. Суми. С.39-41.

12. Возний І.П. Територія Середнього Подністров'я та верхнього Попруття як південне порубіжжя Галицької Русі XII – XII ст. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія історія. Тернопіль. Вип.10. С.34-40

13. Гуцал А.Ф. Нові пам'ятки раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї (розвідки 1968-1969 рр.) . *Археологія*. 1979. Вип. 31. С. 65-75

14. Завітій Б.І. Городища ранньозалізного віку у Верхньому і Середньому Подністер'ї. *Вісник інституту археології. Львівський університет*. 2011. Вип. 6. С. 3-51.

15. Залізник Л.Л. Дослідження кам'яної доби в Україні за роки незалежності. *Археологія*. 2002. № 2. С. 135-139.

16. Ільків М.В. Археологічні старожитності Чернівецької області (доба раннього заліза): Навчально-методичні рекомендації. Чернівці, 2020. –32 с.

17. Ільків М., Пивоваров С. Нові матеріали до археологічної карти Буковини рубежу ер та перших століть нової ери. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2011. Т. 2. С. 38-46.

18. Кам'яна доба України: Вип. 23. Товкайло М. Т., Фоменко В. М., Требух О. О., Дяченко М. А. Гард — багатощарова пам'ятка археології на Південному Бузі. Київ: Інститут археології НАН України, 2025. 221 с.

19. Козак Д.Н. Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери. *Етногенез та етнічна історія*

населення Українських Карпат. Львів, 1999. Т. I: Археологія та антропологія. С. 163-226.

20. Кочкін І. Етнокультурні процеси в Північно-Східному Передкарпатті за доби неоліт. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2010. Вип. 18. С. 9-17.

21. Крушельницька Л. Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток). Л., 1998. 224 с.

22. Ленартович О. Стан дослідження культури лінійно-стрічкової кераміки у Верхньому та Середньому Подністер'ї. *Галич і Галицька земля в доісторії і середньовіччі. Проблеми методології : матеріали міжнар. наук. конф. (Галич, 4 листоп. 2010 р.)*. Галич, 2010. С. 54–62

23. Мацкевий Л.Г. Дослідження Прикарпатської експедиції в 1992 р. *Археологічні відкриття в Україні*. 1993. С. 93-96.

24. Мацкевий Л. Г. Підсумки досліджень палеоліту та мезоліту в печерах заходу України. *МДАПВ*. Львів, 2005. Вип. 9. С. 90-135.

25. Мацкевий Л. Г. Підсумки та перспективи археологічних досліджень у с. Старуня / Мацкевий Л. Г., Кочкін І. Т., Панахид Г. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Л., 2008. Вип. 12. С. 242–266.

26. Пачкова С. П. Роль ясторфської культури в утворенні латенізованих культур Південно-Східної Європи. *Археологічні студії*. Київ; Чернівці: Прут; 2003. Вип. 2. С. 25–38.

27. Пачкова С. П. Урнове поховання в с. Гринчук на Середньому Дністрі. *Археологія*. 1979. № 29. С. 113–114.

28. Пелешишин М. А. Племена культури лінійно-стрічкової кераміки / М. А. Пелешишин. *Стародавнє населення Прикарпаття і Волині*. К. : Наук. думка, 1974. С. 97–104.

29. Пелешишин М. А. Східнокарпатський регіон у первісності (кам'яний вік) / М. А. Пелешишин, В. М. Конопля. *Етногенез та етнічна*

історія населення Українських Карпат. Т. 1 : Археологія та антропологія. Л., 1999. –С. 31–114.

30. Покуття. Історико-етнографічний нарис/ [ПНУ ім. В. Стефаника]. Львів: Манускрипт, 2010. 455 с.

31. Ситник О.С. Гравецька пам'ятка Галич І. Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/09/3Sytnyk.pdf>

32. Ситник О.С. Палеолітична стоянка Галич II: проблеми стратиграфії та хронології. *МДАПВ*. 2009. Вип. 13. С. 17–46

33. Ситник О.С. Техніко-типологічний аналіз археологічних матеріалів палеолітичної стоянки Галич II. *МДАПВ*. 2009. Вип. 13. С. 47–73

34. Терський С. Ранньосередньовічні східнослов'янські городища північно-східного Прикарпаття: сучасний стан вивчення. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. (№ 1(19), с. 872–882.

35. Ткач В. Дослідження пам'яток доби ранньої бронзи в межиріччі Стиру та Горині. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць*. Випуск XIII. Частина 1. Рівне, 2015. С. 163-173.

36. Ткачук Т. Результати досліджень багат шарового поселення Більшівці (ур. Кути) Галицького району Івано-Франківської області. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України : матеріали міжнар. наук. конф. (Галич, 10–11 жовт. 2008 р.)*. Галич, 2008. С. 48–49

37. Томенчук Б. П. Археологія городищ Галицької землі. *Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976–2006 рр / Б. П. Томенчук*. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2008. 696 с.

38. Томенчук Б.П. Археологія Буковинського Прикарпаття і Подністров'я. Окремі актуальні напрямки досліджень. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей наукового семінару (м. Чернівці, 15 грудня 2017 р.)*. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 80-81.

39. Українська археологія: здобутки, сучасний стан та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (7-8 лютого 2020 р., м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 200 с.

40. Цуцман І. Археологічні знахідки на Покутті: здобутки та перспективи використання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2015. Вип. 2(1). С. 36-41.

41. Чуйко О. Петрогліфи Карпат і Прикарпаття у контексті формування культури регіону. *InterConf.* 2021. № 75. С. 136–142.

42. Януш В. Нові матеріали до вивчення неоліту Верхнього Подністров'я. *Галич в доісторії і середньовіччі : матеріали міжнар. археол. конф. (Галич, 4–6 верес. 2003 р.).* Галич, 2003. С. 64–68

Підручники і посібники

43. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. К.: Стародавній Світ, 2012. 366 с.

44. Давня історія України: У 3 т. / Т.І. К., 1997; Т.2. К., 1999; Т.3. К., 2000.

45. Хададова М. Вступ до археології. Навчальний посібник для здобувачів ОПІ "Історія та археологія" першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Видання друге перероблене і доповнене. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2025. 130 с.

Автореферати дисертацій

46. Стеблій Н. Я. Система заселення Верхнього Подністров'я та Верхнього Попруття у III-VII ст. н.е. (за даними археології) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.04 / Стеблій Наталія Ярославівна ; НАН України, Інститут археології. К., 2007. 20 с.

Інтернет-джерела

47. Баран В. Історія археологічних досліджень давнього Галича (середина XIX – кінець XX ст.). Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/150957-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-326345-1-10-20181213.pdf>

48. Возний І. Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст X – XIII ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/09/13Voznyj.pdf>

49. Крушельницька Лариса Іванівна. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-212>

50. Лариса Віталіївна Кулаковська. Режим доступу: <https://iananu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-arkheologichnij-muzej>

51. Цигилик В. З історії досліджень пам'яток перших століть нашої ери у басейні Верхнього Дністра. Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/09/16Cygylyk.pdf>